

TÜRKİYE'DE ORTA ÖĞRETİM KURUMLARI DERS KİTAPLARINDA I. DÜNYA SAVAŞI' NIN ÖĞRETİMİ

Hülya GÖLGESİZ GEDİKLER*

Saadet TEKİN**

Öz

İnsanlık tarihi savaşlarla doludur ve bu savaşlar adeta toplumsal yaşam döngüsünün bir parçası haline gelmiştir. Kuşkusuz geçtiğimiz yüzyılda yaşanmış olan dünya savaşları, etkileri daha geniş bir coğrafyada ve süreçte hissedildiği için tarihte ayrı bir öneme sahiptirler. 1914 -1918 yılları arasında gerçekleşen I. Dünya Savaşı, yüzüncü yılında çok sayıda araştırmacı tarafından değişik yönleriyle ele alınırken, nasıl öğretildiği ve öğretilmesi gerektiği konusu da yeniden gündeme gelmiştir. Böylesine küresel boyuttaki bir savaşın bir asır sonra Türkiye'de genç nesillere nasıl öğretildiğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, uluslararası alanda konuya ilişkin yapılmış çalışmaların taranmasından sonra, ülkemiz eğitim sisteminde önemli bir öğretim aracı olma özelliğini taşıyan ders kitaplarına odaklanılmıştır. Zorunlu eğitim sürecinde her öğrencinin okumakta olduğu sosyal bilgiler ve tarih derslerinin kitaplarında I. Dünya Savaşı konusu başlığı altında yer alan metinlerin, görsellerin ve etkinliklerin öğrencilerin savaşı küresel, sosyo- ekonomik ve sivil yaşam boyutuyla kavramalarına katkısı incelenmiştir. Ayrıca bu konunun ders kitaplarında ele alınışı, tarih öğretimindeki yeni yaklaşımlar sonucu güncel öğretim programlarında da yer verilmiş olan, alana özgü temel kavram ve becerilerin gelişimini ne ölçüde desteklediği açısından da değerlendirilmiştir. Dokümanların analizinde elde edilen bulgular, Türkiye'de I. Dünya Savaşı konusunun öğretimine ilişkin en azından ders kitapları boyutunda önemli sorunların varlığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: I. Dünya Savaşı, Ders Kitapları, Tarih Öğretimi, Sosyal Bilgiler Öğretimi.

TEACHING WORLD WAR I IN TURKISH SECONDARY SCHOOL TEXTBOOKS

Abstract

War is commonplace in human history. In fact, wars have become a part of the cycle of social life. Undoubtedly, 20th Century world wars with their effects that were long lasting and felt in a wider geographical area occupy a prominent place in history. In its 100th anniversary, World War I, which took place between 1914 and 1918, has regained popularity

* Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, (hulya.golgesiz.gedikler@ege.edu.tr).

** Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, (saadet.tekin@ege.edu.tr).

among researchers, along with the educators who explore how the subject is taught and better ways to teach it. The aim of this study was to look into how such a global war after a century is taught in Turkey. More specifically, secondary social studies and history textbooks were the topic of our interest. In accordance with this purpose, research literature focusing on teaching about wars was reviewed first. Then, social studies and history textbooks used in the compulsory secondary education system were analyzed in order to reveal how socio-economic, civic, and global dimensions of the war were presented in texts, illustrations, and teaching activities given under the topic of World War I. This was followed by an examination of how the ways the war were narrated in textbooks, and also whether these ways of narration supported development of basic concepts and skills included in the current history and social studies curricula. Findings showed the presence of significant issues in teaching World War I in Turkish textbooks.

Keywords: World War I, Textbooks, History Teaching, Social Studies Education.

Giriş

Savaş insanlık tarihinin en eski ve önemli olgularından biridir. Tarih bize insanların çok eski zamanlardan beri doğayla, diğer canlılarla ve kendi türleriyle hep bir savaş ve mücadele içerisinde olduğunu göstermektedir. Savaşların yarattığı yıkım insanlığın onu anlamlandırma, kaynağını çözme ve savaşı bir dünya kurma çabasını beraberinde getirmiş olsa da, bu konuda başarı sağlanamamıştır. Kaynağı ne olursa olsun insanlık tarihinin önemli bir gerçeği olan savaş, toplumsal yaşam döngüsünün en temel dinamiklerinden biri olarak günümüze kadar varlığını korumuştur. Uygarlaşma, savaşları yok edemediği gibi aksine bilimsel bilgi ve teknolojiyi de savaşın hizmetine sokarak, etki alanını ve yıkıcılığını daha da artırmıştır. Özellikle geçtiğimiz yüzyılda yaşanan iki önemli küresel savaş bu konuda gelinen noktanın somut göstergeleridir.

Günümüzden yüz yıl önce imzalanan antlaşmalarla sona erdirilmiş ilk küresel savaş olan I. Dünya Savaşı insanlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. 19. yüzyılda bilim ve teknolojiadaki atılımlarla beslenmiş olan savaş sanayisi nedeniyle insanlık, ilk kez bu kadar yıkıcı ve etki alanı bu kadar geniş bir savaşa karşı karşıya kalmıştır. Ortaylı'nın da belirttiği gibi bu savaş, öncekilerden farklı olarak cephe gerisinin çok fazla etkilendiği, hızlı siyasal ve toplumsal dönüşümlerin yaşandığı bir savaş olmuştur¹. Dört yıl boyunca 65 milyondan fazla askerin seferber edildiği savaşta, yaşamını yitirenler, yaralılar, kayıplar,

1 İlber Ortaylı, "100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti", 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014, İstanbul, s.16.
https://www.msu.edu.tr/saren2/files/Birinci_Dunya_Savasi/IDS_Bildiri_Kitabi.pdf
(Erişim: 21.4.2018).

tutsaklar 35 milyonu aşan bir rakama karşılık gelmektedir². Her ne kadar savaş yıllarında sivil kayıplara ilişkin resmi kayıtlar tutulmamış olsa da 13 milyon sivilin savaşın doğrudan ya da dolaylı etkilerine bağlı olarak yaşamını yitirdiği tahmin edilmektedir³. I. Dünya Savaşı’nı önemli kılan bir diğer nokta ise 20. yüzyılda göze çarpan önemli sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel güçlerin büyük kısmını şekillendirmiş olmasıdır. Savaştan sonra mevcut durağanlık kaybolmuş ve insanlık, etkileri günümüze kadar uzanan enflasyonlar, ekonomik krizler ve kapitalist sisteme bağlı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır⁴. 21. yüzyılda varlığını sürdüren pek çok siyasal, sosyal ve ekonomik sorunun, özellikle de gündemde olan Ortadoğu’daki çatışmaların kaynağının I. Dünya Savaşı’na kadar uzandığı bilinen bir gerçektir.

I. Dünya Savaşı’nın yüzüncü yıldönümü dolayısıyla son zamanlarda araştırmacıların konuya ilgisinin arttığı görülmektedir. Gerek dünyada gerekse ülkemizde bu konu, bireysel araştırmalar ve farklı boyutlarını irdeleyen sempozyumlarla kapsamlı bir biçimde ele alınarak incelenmiştir. Yapılan çalışmaların çoğunun savaşı farklı boyutlarıyla ve detaylarıyla anlamaya, açıklamaya yönelik olduğu ve bunların çok azının konuyu öğretim açısından ele almış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak giderek küreselleşen günümüz dünyasının şekillenmesine önemli bir katkı sunmuş olan bu savaşın iyi anlaşılması kadar sonraki kuşaklara iyi aktarılması, dolayısıyla öğretimi de büyük önem taşımaktadır. Yüzüncü yıl dönümü nedeniyle uluslararası düzeyde popüler hale gelen I. Dünya Savaşı konusunu, eğitim boyutu ile ele alan medya haberleri, bilimsel çalışmalar ve projelere rastlanmaktadır. Yüzüncü yıl anmaları kapsamında “savaşı nasıl öğretiyoruz, nasıl öğretmeliyiz” konusu da zihinleri meşgul etmeye başlamıştır. Greenwalt, “*Amerikan Okullarında I. Dünya Savaşı Nasıl Öğretilmelidir?*” başlıklı çalışmasında üç farklı eyaletin müfredatından hareketle I. Dünya Savaşı konusunun hem ulusal tarih hem de dünya tarihi açısından ele alındığını ve Amerikan tarihinde I. Dünya Savaşı’nın Amerika Birleşik Devletlerin dünya gücü olarak yükselişine yerleştirildiğini belirtmektedir. Greenwalt, konuyu perspektif sorunu olarak da ele almakta, karşıt görüşleri içinde barındıran bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamaktadır⁵. The Guardian, “*I. Dünya Savaşı’nı Öğretmek: Avrupalı Öğrenciler Savaşla İlgili Ne Öğreniyorlar*” haberinde farklı ülkelerden tarih öğretmenlerinin kendi ülkelerinde

2 Zekeriya Türkmen, “Saren Müdürü’nün Açış Konuşması”, 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014, İstanbul, s.2.

https://www.msu.edu.tr/saren2/files/Birinci_Dunya_Savasi/IDS_Bildiri_Kitabi.pdf
(Erişim: 21.4.2018).

3 United States Holocaust Memorial Museum,

<https://www.ushmm.org/wlc/tr/article.php?ModuleId=10007427>
(Erişim 12.3.2018).

4 Ortaylı, *a.g.m.*, s.17.

5 Kyle Greenwalt, “How should World War I be taught in American schools?”, March 31, 2017 9.29pm BST

<https://theconversation.com/how-should-world-war-i-be-taught-in-american-schools-74972>
(Erişim: 21.4.2018)

I. Dünya Savaşı'nın nasıl öğretildiği ile ilgili görüşlerine yer vermiştir⁶. Bir başka çalışma ise İngiltere'deki yüzüncü yıl etkinliklerine ortaokul öğrencilerinin nasıl entegre edildiği ile ilgilidir. Bu çalışmada anma etkinlikleri yoluyla geçmişin canlı tutulduğu ve gençlerin bu mirası geleceğe taşıyan kanallar olduğu belirtilerek, konuyla ilgili örgün eğitim kapsamında gerçekleştirilen sınıf içi ve sınıf dışı eğitim uygulamaları incelemiştir⁷. Einhaus'un I. Dünya Savaşı konusunun öğretimi ve kültürel hafızanın inşasında çağdaş edebiyatın rolüne ilişkin çalışması, kısmen İngiltere'deki ortaöğretim okullarında edebiyat ve tarih öğretmenleri üzerinde gerçekleştirilen bir araştırma projesine dayandırılmıştır⁸.

Konunun nasıl öğretildiğine ilişkin paylaşılan deneyimler ve bilimsel araştırmaların yanı sıra sınıf içi uygulamalarının zenginleştirilmesini amaçlayan projelere de rastlanmaktadır. Bu alanda Ohio Üniversitesi Tarih Eğitimi Enstitüsü'nün 2010 yılında çeşitli kuruluşların maddi desteğini alarak, lise öğretmenleriyle yürüttüğü "Küresel Bağlamda Büyük Dünya Savaşı" başlıklı projesi önemlidir. Bu proje kapsamında 9. sınıf düzeyinde "20. Yüzyıl Çatışması" başlığı altında okutulmakta olan I. Dünya Savaşı konusu ile ilgili içerikler hazırlanmıştır. Hazırlanan ders modüllerinde kanıt temelli öğrenme yolu ile savaşın gündelik yaşam ve insani boyutunu ön plana çıkararak öğrencilerin empati kurmaları, ayrıca savaşa farklı grupların, devletlerin ve ulusların perspektiflerinden de bakabilmelerini sağlamak amaçlanmıştır⁹. Benzer bir çalışma yine Amerika'da 2014 NHD (Ulusal Tarih Günü) organizasyonu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada farklı ülkelerin okullarından bir araya gelmiş olan NHD'nin usta öğretmenleri, derslerde öğrencilerin gereksinimlerine yönelik kullanılabilecek modüller hazırlamışlardır¹⁰. Çok yönlü bakış açısı temel alınarak hazırlanmış olan bu örnek derslerle, öğrencilere savaş nedeniyle yaşamları etkilenmiş dünyanın farklı yerlerinden insanların deneyimlerini birinci elden kaynaklar aracılığıyla inceleme olanağı sunulmasının yanı sıra, siyasi ve askeri tarih alanı dışındaki örneklerle de konu zenginleştirilmeye çalışılmıştır¹¹. Savaşı

6 Jonathan Lisher, Iannis Roder, Fritz Schäffer, Anna Dzierzowska and Roberto Sandrucci, "Teaching the first world war: what Europe's pupils learn about the conflict", *The Guardian*, Thu 16 Jan 2014 07.30 GMT

<https://www.theguardian.com/world/2014/jan/16/teaching-first-world-war> (Erişim: 18.4.2018)

7 Catriona Pennell, "Learning Lessons from War?, Inclusions and Exclusions in Teaching First World War History in English Secondary Schools", *History & Memory*, Vol. 28, No 1 Spring/ Summer - 2016, ss. 36 -70.

8 Ann-Marie Einhaus, "Cultural memory, teaching and contemporary writing about the First World War", *Literature & History*, Sage Publications, Autumn- 2016, ss. 186- 204.

9 History Teaching Institute the Ohio State University, "The Great War in Global Context: Resources for Teachers",

<http://hti.osu.edu/world-war-one/main> (Erişim: 21.4.2018)

10 National History Day, "Teaching World War I", <https://nhd.org/teaching-world-war-i> (Erişim: 12.2.2018)

11 The United States World War One Centennial Commission - History, *World War I*, (ed. Lynne M. O'Hara), Maryland, 2014. downloaded from <https://nhd.org/teaching-world-war-i> (Erişim: 12.2.2018)

insan etkileşiminin bir mikrokozmozunu olarak gören Hawks, savaşlarla birlikte toplumlarda hızlı değişimler yaşandığını, toplumun karmaşık ihtiyaçlarının basitleşerek temel ihtiyaçların ön plana çıktığını, savaş teknolojisi, sosyal yaşam, günlük yaşam ve politikanın çok hızlı değiştiğini belirterek, tarih derslerinde savaşların öğretiminin önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca I. Dünya Savaşı, militarizm, emperyalizm, nasyonalizm, politik güç dengesi gibi konuların kökenlerine inilebilecek ve sonraki dönemlerin anlaşılmasına olanak sağlayacak örnek bir olay olarak görmektedir¹².

Türkiye’de, yukarıda da belirtildiği üzere, özellikle yüzüncü yıl dönümü nedeniyle I. Dünya Savaşı’na ciddi bir yönelim olmakla birlikte eğitim boyutuna ilgi daha azdır. Bu konuda en kapsamlı çalışma Toplumsal Tarih Vakfı’nın Kabapınar, Köroğlu ve Güllü’nün danışmanlığında gerçekleştirdiği “Gençler Cihan Harbi’ni Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor” adlı projedir. İki aşamalı olarak gerçekleştirilen projenin 2014 yılında başlayan birinci aşamasında katılımcı öğrenciler I. Dünya Savaşı’na katılan farklı ülkelerden seçilen ders kitaplarında I. Dünya Savaşı bölümlerini inceleyerek kendi oluşturdukları ölçütler doğrultusunda değerlendirmişlerdir. 2015 yılında gerçekleştirilen projenin ikinci aşaması olan “Gençler Cihan Harbi’ni Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor II” kapsamında ise kanıt temelli öğrenme, çoklu bakış açısı ve eleştirel düşünme becerileri konusunda eğitimler alan öğrenciler 7. ve 8. sınıf ders kitaplarındaki I. Dünya Savaşı konusunun içeriğini bizzat kendileri oluşturmuşlardır¹³.

I. Dünya Savaşı’nı ders kitapları açısından ele alan çalışmalar incelendiğinde Foster ve Rosch’un Amerikan liselerinde yaygın olarak okutulan 6 tarih ders kitabında I. Dünya Savaşı konusunun öğretimini çok perspektiflilik üzerinden değerlendiren çalışmaları önemlidir. Araştırmanın en çarpıcı bulgusu ise I. Dünya Savaşı’nın bütünüyle ABD/Avrupa merkezli bir bakış açısıyla öğretildiği, diğer kıtaların, ulusların savaşta rolünün yadsınarak evrensel boyutunun yeterince kitaplara yansıtılmadığıdır¹⁴. Benzer bir biçimde konunun öğretiminde Avrupa merkezli bir bakış açısının hâkim olduğunu savunan Benrtrovato ise, I. Dünya Savaşı’nın Afrika’daki gençlere nasıl öğretildiğini ortaya koymayı amaçlayan çalışmasında on beş farklı Afrika ülkesinden seçilmiş olan otuzun üzerinde çağdaş sosyal bilgiler ve tarih kitabını incelemiştir. Benrtrovato

12 Jeffrey G. Hawks, “The War To Teach All Wars”, *World War I*, (ed. Lynne M. O’Hara), History, USA, 2014, ss. 19-20.

<https://www.nhd.org/sites/default/files/4-The-War-to-Teach-All-Wars-Jeff-Hawks.pdf>

(Erişim: 28.4.2018)

13 *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, “Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Ülkelerden Mesaj Var II” Gençler Cihan Harbi’ni Farklı perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor*,

<http://tarihvakfi.org.tr/Proje/tarihgitimivealternatifegitimmateryalleri/20>

(Erişim: 22.4.2018)

14 Stuart J Foster- Richard Rosch, “Teaching World War I from Multiple Perspectives”,

<http://www.socialstudies.org/sites/default/files/publications/se/6107/610711.html>

(Erişim: 12.2.2018)

bu ders kitaplarının Afrika kıtasının dünya tarihi ve medeniyetindeki yerine dikkat çekme çabasının yanı sıra, ulus inşa etme ve sömürgecilik karşıtı söylemleri de içerdiğini belirtmiştir¹⁵. Ülkemizde bu alandaki çalışmalara bakıldığında, yukarıda sözü edilen Tarih Vakfı öncülüğündeki projenin ilk aşaması kitap incelemeye yöneliktir¹⁶. Bunun dışında konuyu Çanakkale Savaşı boyutuyla ele alan makalelere rastlanmaktadır. Zeyrek, çalışmasında Çanakkale Savaşı'nın, liselerde okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin programında ve ders kitaplarında, nasıl ele alındığını inceleyerek, konunun içerik ve görsellerini de Avrupa Birliği standartları ve uluslararası barışa katkısı boyutuyla değerlendirmiştir¹⁷. Yazıcı ise hem 10. sınıf tarih hem de 11. sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde yer alan aynı konuyu program ve ders kitaplarındaki kazanımlar ve kapsam açısından inceleyen betimleyici bir çalışma yapmıştır¹⁸.

“Türkiye’de Ortaöğretim Kurumlarında I. Dünya Savaşının Öğretiminin Ders Kitapları Üzerinden Değerlendirilmesi” adlı bu çalışma yüzüncü yılını geride bıraktığımız insanlık tarihinin bu önemli savaşının ülkemizde genç nesillere nasıl öğretildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma bulgularının ülkemizde yeterince üzerinde durulmamış olan I. Dünya Savaşı'nın öğretimi konusuna dikkat çekerek, alan çalışmaları ve gündemde olan öğretim programları güncellemelerine katkı sunması beklenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Türkiye’de I. Dünya Savaşı'nın öğretimini sorgulayan bu çalışmanın verilerini oluşturmada ders kitapları esas alınmıştır. Yapılan araştırmalar günümüzde ders kitabının öğretmenlerin pek çoğu için dersin akışını yönlendirmede belirleyici bir araç olduğunu, aynı şekilde öğrenciler için de temel başvuru kaynağı olma özelliğini taşıdığını göstermektedir¹⁹. Ders kitaplarında kazanımların, etkinliklerin ve ölçme değerlendirme örneklerinin programa uygun bir biçimde hazırlanmış olması öğretmene dersi sistematik bir biçimde işleme olanağı sunduğu gibi, kullanım kolaylığı ve her an başvurabilme fırsatı da sağlamaktadır. Ayrıca ülkemizde ücretsiz dağıtılıyor olması nedeniyle

15 Denise Bantovato, “Teaching World War I: An exploratory study of representations of the Great War in contemporary African textbooks”, *Yesterday & Today*, n.14 Dec. 2015. <http://dx.doi.org/10.17159/2223-0386/2015/nl4a8> (Erişim: 22.4.2018)

16 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, a.g.y.

17 Şerafettin ZEYREK, “Liselerde Okutulan Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürkçülük Adlı Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşları” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 40, Kasım 2007, ss. 707-721.

18 Nevin YAZICI, “Lise Müfredat Programlarında ve Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşı'nın Öğretimi Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım” *H.U. Journal of Education*, 28(2),2013, ss.535-550.

19 Hilmi Demirkaya, “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Ders Kitabı”, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, (ed. Ramazan Sever- Erol Koçoğlu), Pegem Yayınları, Ankara, 2013, ss. 90-91

de her öğrenci bu materyale kolayca sahip olabilmektedir²⁰. Dolayısıyla bugün Türkiye’de önemini koruyan ve yaygın kullanılan bir öğretim aracı olan ders kitaplarının, I. Dünya Savaşı konusunun ülkemizde nasıl öğretildiğine ilişkin genel bir fikir oluşturmayı önemli katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Ülkemizdeki mevcut eğitim sisteminde I. Dünya Savaşı’nın farklı kademeler, sınıf düzeyleri ve derslerde defalarca karşılaşılan bir tarih konusu olduğu bilinmektedir. Çalışmamız konunun yer aldığı zorunlu dersler ve öğrenim kademeleriyle sınırlı tutularak, isteğe bağlı olan üniversite düzeyi ve ortaöğretimde seçmeli ders olarak okutulan 12. sınıf Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi dersi kapsam dışı bırakılmıştır. Bu doğrultuda MEB Talim ve Terbiye Kurulunca 2017/2018 eğitim- öğretim yılında okutulması uygun görülen İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf, İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8 Sınıf, Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf ve Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada, ders kitaplarının referans aldığı ilgili derslerin öğretim programları ile ortaokul kademesinde ders kitabının tamamlayıcısı durumundaki öğretmen kılavuz kitapları ve öğrenci çalışma kitaplarından da yararlanılmıştır²¹. Doküman analizinde kullanılan ölçütlerin belirlenmesinde uluslararası düzeyde I. Dünya Savaşı’nın öğretimine ilişkin yapılmış olan araştırma ve projeler, farklı ülkelerden seçilen müfredat örnekleri ve tarih öğretimindeki yeni yaklaşımlar yol gösterici olmuştur. Çalışma kapsamındaki dokümanlarda I. Dünya Savaşı konusu, içerik- kapsam, bakış açısı, sosyo- ekonomik ve sivil yaşam boyutu ile öğrencilerde alanla ilgili temel beceri ve kavramların geliştirilmesine uygunluğu açısından değerlendirilerek, elde edilen bulgular doğrultusunda öneriler sunulmuştur.

1. Sınıf Düzeylerine Göre Ders Kitaplarında İçerik ve Kapsam Açısından I. Dünya Savaşı Konusu

2017/2018 eğitim- öğretim yılında 7. sınıf düzeyinde Milli Eğitim Talim ve Terbiye Kurulunca okutulması uygun görülen iki ayrı ders kitabı bulunmaktadır. Derslerin kılavuz kitapları incelendiğinde öğretim programı çerçevesinde I. Dünya Savaşı konusunun “Ülkeler Arası Köprüler” ünitesinde yer aldığı ve konuya yedi ders saati ayrıldığı görülmektedir. Konuyla ilişkili “20. yüzyıl başında Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkelerinin siyasi ve ekonomik yapısıyla I. Dünya Savaşı’nın sebep ve sonuçlarını ilişkilendirir”²² kazanımı doğrultusunda ders kitaplarında aşağıdaki alt başlıklar oluşturulmuştur.

20 Gülin Karadağ, “Tarih Eğitimi ve Ders kitabı Kullanımı”, *Tarih Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, (Ed. İsmail H. Demircioğlu -İbrahim Turan), Pegem Yayınları, Ankara, 2015, s.40.

21 Fatma Çakır’ın Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı ve Öğretmen Kılavuz Kitabı 2017/2018 eğitim öğretim yılı içerisinde bakanlık tarafından toplatıldığı için çalışmaya dâhil edilmemiştir.

22 *Sosyal Bilgiler 7 Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2017, s.19.

Tablo 1.1:

İlköğretim 7. Sınıf Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı Konusu,
Alt Başlıkları ve Ayrılan Sayfa Sayısı

Komisyon - MEB Yayınları	Sayfa Sayısı	Fatma Çakır - Ada Yayınları	Sayfa Sayısı
BİR DÜNYA SAVAŞI <ul style="list-style-type: none"> • Savaşa Giden Yol • Savaşın Başlaması • Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi • Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler • Çanakkale Cephesi • Dünyaya Barış Hâkim Olsun 	9	BÜYÜK GÜÇLERİN SAVAŞI <ul style="list-style-type: none"> • Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi, • Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler, • Türk'ün Geçilmez Kalesi Çanakkale • Savaşın Sona Ermesi 	8

8. sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde de 2017 -2018 eğitim- öğretim yılında 7. sınıfta olduğu gibi iki kitap okutulmaktadır. Ders programında iki farklı ünite I. Dünya Savaşı konusunun geçtiği görülmektedir. "Bir Kahraman Doğuyor" adlı ilk ünite "Atatürk'ün askerlik hayatı ile ilgili olay ve olguları kavrar" ve "Örnek olaylardan yola çıkarak Atatürk'ün çeşitli cephelerdeki başarılarıyla askerî yeteneklerini ilişkilendirir." kazanımları I. Dünya Savaşı konusu ile ilgilidir. İkinci ünite "Millî Uyanış: Yurdumuzun İşgaline Tepkiler" de birinci kazanım "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin durumunu, topraklarının paylaşılması ve işgali açısından değerlendirir." ile ikinci kazanım "Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması ve uygulanması karşısında Osmanlı yönetiminin, Mustafa Kemal'in ve halkın tutumunu değerlendirir." konuyla ilişkili kazanımlardır. Konuya ilk ünite de bir ders saati, ikinci ünite de ise üç ders saati ayrılmış durumdadır²³.

23 Çiğdem Atas, İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı, Top Yayınları, Ankara, 2017, ss.10-12; İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı, MEB Yayınları, Ankara, 2017, ss.11-12.

Tablo 1.2:

İlköğretim 8. Sınıf Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı Konusu,
Alt Başlıkları ve Ayrılan Sayfa Sayısı

Komisyon - MEB Yayınları	Sayfa Sayısı	Çiğdem ATAŞ -Top Yayınları	Sayfa Sayısı
I. ÜNİTE, II. KONU: CEPHEDEN CEPHEYE MUSTAFA KEMAL • Askeri Deha Mustafa Kemal • Disiplin, Çaba ve Zafer • Milli Sınırlar Önünde	3	I. ÜNİTE, II. KONU: CEPHEDEN CEPHEYE MUSTAFA KEMAL • Çanakkale Cephesi • Kafkas Cephesi • Suriye-Filistin Cephesi	2
II. ÜNİTE, I. KONU: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ • Osmanlı Devleti Hangi Cephede? • Zorunlu Göç, Neden? • Cepheden Haber Var • Geldikleri Gibi Giderler	9	II. ÜNİTE, I. KONU: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ • Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Genel Durum • Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti • İtilaf Devletleri’nin Osmanlı Topraklarını Paylaşma Planları • Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nda Yer Aldığı Cepheler • Birinci Dünya Savaşı’nın Sona Ermesi ve Sonuçları • Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) • Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919)	10

2017/2018 eğitim- öğretim yılı için lise düzeyinde hem 10. sınıf tarih dersi hem de 11. sınıfta okutulmuş Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde özel yayınevlerince hazırlanmış olan sadece birer adet kitabın okutulması uygun görülmüştür. 10. sınıfta I. Dünya Savaşı, “En Uzun Yüzyıl” adını taşıyan son üniteye “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti” başlığı altındaki üçüncü ve dördüncü konularda yer almaktadır. 17. kazanım “I. Dünya Savaşı’nın sebep ve sonuçlarını kavrar.” doğrudan konuyla ilişkili olmaktadır. Ancak Temmuz 2002 ve 2538 sayılı Tebliğler Dergisi’nde yayınlanan değişiklikle eklenen “Ermeni, Yunan, Pontus ve Süryaniler” konusuyla bağlantılı olarak

kazanımlardan dokuzu, I. Dünya Savaşı konusuyla ilişkilendirilmiştir²⁴. Örnek yıllık planlar incelendiğinde konuya iki ders saatinin ayrıldığı anlaşılmaktadır²⁵. Ders kitabında yer alan konu alt başlıkları aşağıdaki gibidir.

Tablo 1.3:

Ortaöğretim 10. Sınıf Tarih Ders Kitabında I. Dünya Savaşı Konusu,
Alt Başlıkları ve Ayrılan Sayfa Sayısı

Sami TÜYSÜZ -Tuna Yayınları	Sayfa Sayısı
3. KONU: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI OSMANLI DEVLETİ'NİN SONU <ul style="list-style-type: none"> • Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Dünyanın Genel Durumu ve Savaşın Nedenleri • Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması • Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi • Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Savaştığı Cepheler 	11
4. KONU: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU VE MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI <ul style="list-style-type: none"> • Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) • Diğer Antlaşmalar 	3

11. sınıfta okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde I. Dünya Savaşı yine ilköğretimde olduğu gibi iki ayrı ünite de geçmektedir. "1881'den 1919'a Mustafa Kemal" başlıklı birinci ünitenin dördüncü konusu ile "Milli Mücadele'nin Hazırlık Dönemi" başlıklı ikinci ünitenin ilk üç konusu savaşla ilgilidir. Programa göre "Mustafa Kemal'in askerî görevleri ile askerlik yeteneğini ilişkilendirir" ilk ünitenin I. Dünya Savaşı ile ilgili kazanımıdır. "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin durumunu değerlendirir" ve "Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ve uygulanmasının sonuçlarını kavrar"

- 24 T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Ortaöğretim 10. Sınıf Tarih Dersi Programı, Ankara, 2008, p.29. "Ermeniler, Yunan-Pontus ve Süryaniler ile İlgili Konular" başlığı altında verilen amaç ve kazanımlar şunlardır: Amaç 9: Ermeni komitacılarının çıkardığı olayları (Bitlis, Zeyton Olayları, Van İsyanı) kavrayabilme. Davranışlar: 1- 5. Amaç 10: Ermeni mezalimine karşı alınan önlemleri kavrayabilme. Davranışlar: 1- 3. Amaç 11: Tehcir kararının alınma gerekçesini kavrayabilme. Davranışlar: 1- 4. Amaç 12: Tehcir kararının uygulama esaslarını kavrayabilme. Davranışlar: 1- 10. Amaç 13: Tehcir kararından sonra Ermenilerin durumunu kavrayabilme. Davranışlar: 1- 7. Amaç 14: Lozan Antlaşması'na göre Ermenilerin Türkiye'deki statülerini açıklama. Davranışlar: 1- 3. Amaç 15: 1945'ten günümüze Ermenilerin asılsız soykırım iddialarını kavrayabilme. Davranışlar: 1- 14. Amaç 16: Ermenilerin soykırım iddialarının geçersizliğini analiz edebilme.
- 25 Eba Doküman, 2017-2018 Eğitim-Öğretim Yılı Selçuklu Hoca Cihan A.İ.H.L 10. Sınıf Tarih Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Ders Planı, <http://www.eba.gov.tr/dokuman?icerik-id=3900f7607711bd04041599073828fae0569acfb546003> (Erişim: 18.4.2018)

ise İkinci ünitenin kazanımlarıdır²⁶. İncelenen örnek yıllık planda her iki ünite için konuya ayrılan süre ikişerden toplamda dört ders saatidir²⁷. Ders kitabında yer alan konu alt başlıkları aşağıdaki gibidir.

Tablo 1.4:

Ortaöğretim 11. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabında I. Dünya Savaşı Konusu, Alt Başlıkları ve Ayrılan Sayfa Sayısı

Mahmut ÜRKÜT -Ata Yayınları	Sayfa Sayısı
I. ÜNİTE, 4. KONU: CEPHEDEN CEPHEYE MUSTAFA KEMAL • Bir Direnişin Destanı: Çanakkale Savaşları • Kafkas Cephesi • Suriye Cephesi	4
II. ÜNİTE 1. KONU: 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ’NİN DURUMU • Siyasal Durum • Sosyal Durum • Ekonomik Durum • Kültürel Durum	2
II. ÜNİTE, 2. KONU: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1914 - 1918) • Osmanlı Devleti’nin Savaşığı Cepheler • Kafkas Cephesi ve Ermeni Meselesi • Çanakkale Cephesi • Süveyş (Mısır) Cephesi • Filistin ve Suriye Cephesi • Irak Cephesi • Hicaz ve Yemen Cephesi • Savaşın Sonuçları	6
II. ÜNİTE, 3. KONU: MONDROS ATEŞKES ANLAŞMASI (30 EKİM 1918) • İşgallere Karşı İlk Direniş • Mondros Ateşkes Anlaşması’nın Uygulanışı Karşısında Osmanlı Devleti’nin Tutumu • Mondros Ateşkes Anlaşması’nın Uygulanışı Karşısında Türk Milletinin Tutumu • Mondros Ateşkes Anlaşması’nın Uygulanışı Karşısında Mustafa Kemal’in Tutumu • Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919) • Wilson İlkeleri	6

26 Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı, Ankara, 2010, s.21, 22.

27 <http://www.tarih yolu.com/tarih-dersi-yillik-planlari/11-sinif-t-c-inkilap-tarihi-yillik-plani-2-saat/> (Erişim: 21.4.2018)

Ders kitapları incelendiğinde öğrencilerin on iki yıllık zorunlu öğretim sürecinde I. Dünya Savaşı ile başlı başına bir konu olarak ilk kez 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde karşılaştığı görülmektedir. Güncel sosyal bilgiler dersinin içeriği “tema merkezli” bir yaklaşımla oluşturulmuş olmakla birlikte dersin tarihsel içeriği incelendiğinde Türklerin Anadolu’ya gelişi, Anadolu’da kurulan devletler ve ağırlıklı olarak da Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan yıkılışına kadar olan süreci kapsadığı anlaşılmaktadır. Son üniteye yer alan I. Dünya Savaşı konusu bir yandan Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına açıklık getirirken, diğer yandan küresel sorunlar ve uluslararası oluşumlara geçiş yapma olanağı vermektedir. İçeriği bütünüyle Osmanlı tarihinden oluşan 10. sınıf tarih dersinde ise I. Dünya Savaşı konusu Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışını ele alan son üniteye yer almaktadır. Ders içeriklerine ilişkin tablolar karşılaştırıldığında I. Dünya Savaşı konusunun hem 7. sınıf hem de 10. sınıfta aynı çerçevede ele alındığı görülmektedir. Bilgi yoğunluğu 7. sınıf kitaplarında daha az olmakla birlikte, Mustafa Kemal Atatürk’ün başarılarını vurgulayan Çanakkale Cephesi daha ayrıntılıdır. 10 sınıfta ise savaşın nedenleri ve sonuçları biraz daha genişletilerek, savaş sonrasında yapılan antlaşmalara da bir sayfa ayrılmıştır. Bunun dışında Kafkas Cephesi başlığı altında Ermeni Sorununa dikkat çekici bir biçimde sekiz sayfa, yani dörtte üç oranında yer ayrılmış olması, Talim ve Terbiye Kurulu’nun 2002 yılında aldığı “Ermeni, Yunan-Pontus ve Süryaniler ile İlgili Konuların Orta Öğretim Tarih 1, Tarih 2 ve T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programlarında Yer Alması” kararı ile ilgilidir²⁸.

8. sınıf ve 11. sınıfta okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde ilk üniteye Mustafa Kemal’in askerlik yaşamıyla ilişkili olarak I. Dünya Savaşı’nda savaştığı cephelere yer verilmiştir. Esas olarak Mustafa Kemal’in başarılarına odaklanılmış olsa da bu cephelerdeki gelişmelere de kısaca değinilmiştir. İkinci üniteye ise I. Dünya Savaşı konusu daha kapsamlı bir biçimde, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına, Kurtuluş Savaşı’nın başlamasına ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşuna zemin hazırlayan bir olay olarak yer almaktadır. MEB’in 8. sınıf ders kitabında iki sayfa kadar savaşın nedenleri ve Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti ile ilgili politikalarına ayrılmış, ardından ittifakların oluşumu ve Osmanlı Devleti’nin savaşa girişine geçilmiştir. Cepheler konusu bir sayfada özetlenerek diğer 8. sınıf kitabından farklı olarak bir sayfa zorunlu göç, bir sayfa da cepheden haber var konusuna ayrılmış ve I. Dünya Savaşı’nın sonuçları üzerinde fazla durulmadan Mondros Ateşkes Antlaşması’na geçilmiştir. Top yayınlara ilişkin 8. sınıf ders kitabı ile 11. sınıf ders kitabında konunun ele alınışı benzerlik göstermektedir. Her iki kitapta da konuya savaş öncesi Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu durumu açıklayarak bir giriş yapıldıktan sonra I. Dünya Savaşı’na geçilmiş ve sonraki konularda nedenler, savaşa giriş, cepheler ve sonuçlara yer verilmiştir.

28 Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, C: 65, S: 2538, Temmuz 2002, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 530.

7. ve 10. sınıf kitaplarından farklı olarak Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi kitaplarında Mondros Ateşkes Antlaşması ve Paris Barış Konferansı’na ayrıntılı olarak yer verilmiş ve konu buradan işgaller ve Kurtuluş Savaşı’nın başlamasına bağlanmıştır. Top yayınları 8. sınıf kitabının MEB kitabına göre biraz daha yoğun bilgi içerdiği görülmektedir. Örneğin I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nun paylaşımına ilişkin yapılan gizli antlaşmalara sadece bu kitapta yer verilmiştir. 11. sınıf kitabı 8. sınıf kitaplarına göre daha fazla bilgi içermekte, özellikle de Wilson İlkeleri ile savaşı bitiren antlaşmalar konusu ayrıntılı olarak yer almaktadır. Sonuç olarak kitaplarda konu ağırlıklarının değişmesi ve kapsam olarak 7. sınıf ile 10. sınıf, 8. sınıf ile de 11. sınıfın benzerlik göstermesine karşın hemen her kitabın içeriğindeki bilgiler aşağıdaki gibidir:

Savaşın nedenleri ve ittifakların oluşması,

Avusturya Macaristan Veliahdına yönelik Saraybosna suikastı ile savaşın başlaması,

Yavuz ve Midilli Olayı, Osmanlı Devleti’nin savaşa girişi,

Osmanlı Devleti’nin savaştığı cepheler,

Savaşın bitişi, Wilson İlkeleri ve Paris Barış Konferansı,

Barış antlaşmaları,

Savaşın sonuçları

Ders kitaplarında yer alan I. Dünya Savaşı konusu incelendiğinde sunulan çerçeve ve verilen bilgilerle öğrencilerin olayın küresel boyutunu kavrayabilmelerinin mümkün olmayacağı görülmektedir. Çok sayıda devletin yer aldığı ve çatışmaların geniş bir alana yayıldığı bir savaş bütün sınıflar düzeyinde Osmanlı coğrafyası ile sınırlı tutulmuştur. Her şeyden önce “Dünya Savaşı” kavramına yeterince açıklık getirilmediği görülmektedir. MEB 7. sınıf kitabında girişteki “Düşünelim” kutucuğunda “1914 -1918 yılları arasında devam eden Birinci Dünya Savaşı neden ‘Dünya Savaşı’ olarak adlandırılmış olabilir?” sorusu yöneltilmiştir. Metnin içinde de “...Böylece Birinci Dünya Savaşı başlamış oldu. Savaş zamanla diğer kıtalara da yayılarak bir dünya savaşına dönüştü.” açıklamasına yer verilmiştir²⁹. Diğer 7. sınıf kitabında ise öncelikle hazırlık çalışmalarında “Tarih boyunca I. Dünya Savaşı’ndan önce pek çok savaş yapılmış olmasına rağmen neden ‘Dünya Savaşı’ olarak nitelendirilmemiştir?” soru yöneltilmiştir. Ardından savaşın küresel boyutuna dikkat çeken “Tarih boyunca birbirleriyle savaşan pek çok millet olmuştur. Fakat bu savaşların büyüklüğü ve savaşa katılan ülkeler düşünüldüğünde I. Dünya Savaşı tarih açısından bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü I. Dünya Savaşı katılan ülke sayısı ve savaşın sonuçları düşünüldüğünde tarihteki

29 İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, MEB Yayınları, 2017, s.166, 168.

diğer savaşlara oranla çok daha yıkıcı olmuştur.” açıklaması yer almaktadır³⁰. 8. sınıf kitabının birinde “İngiltere ve Fransa’nın Almanya’ya savaş açması sonucu bir Avrupa savaşına dönüştü. Osmanlı Devleti ve 1917’de ABD’nin katılımıyla ise bir dünya savaşı hâlini aldı.” bilgisine yer verilirken³¹, diğerinde konu başlangıcındaki “Bu suikast milyonlarca insanın ölümüne sebep olan bir dünya savaşının kıvılcımı oldu”³² açıklamasıyla yetinilmiştir. 10. sınıfta “Dünya Savaşı” kavramını açıklayan hiçbir bilgiye rastlanmazken, bu konuda en detaylı açıklama 11. sınıf kitabında görölmektedir. Açıklama şöyledir: “Birinci Dünya Savaşı, çok sayıda devletin birbiri ile mücadele ettiği, dünya tarihinde yaşanan ilk büyük savaştır. Bu savaş geniş bir alana yayılmış ve birçok devleti ve toplumu etkisi altına almıştır. Savaşa katılan ve katılmayan devletlerin birçoğu savaşın getirdiği olumsuz sonuçlardan etkilenmiştir. Bu nedenlerden dolayı 1914 yılında başlayıp 1918 yılında sona eren ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olan bu savaşa Birinci Dünya Savaşı adı verilmiştir.”

Sonuç olarak MEB7. sınıf kitabı öğrencileri konuya ilişkin bir sorgulamaya yönlendirmekteyken, 11. sınıf kitabı dışında hiçbir kitapta bu konu hakkında tatmin edici bir açıklama yoktur. Diğer yandan daha önce de belirtildiği gibi içerikte verilen bilgiler de öğrencide “Dünya Savaşı” fikri ve küresel boyut algısının oluşumunu yeterince desteklememektedir. Bütün kitaplarda savaşın nedenleri ve kurulan ittifaklar çerçevesinde belli başlı devletlerin adı geçmektedir. Aynı şekilde savaşın sonunda da Rusya’nın savaştan çekilmesi, Amerika’nın savaşa girişi ve savaş sonunda Avrupa devletlerinin sınırlarındaki değişikliklerden söz edilerek, haritalarla da görselleştirilmiştir. Ancak bütün kitaplarda savaşın gelişim aşaması Osmanlı cepheleri ile sınırlı tutulmuş, Avrupa’da, Afrika’da ve Uzakdoğu’da yaşanan gelişmeler hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla savaş her sınıf düzeyinde aynı perspektiften, yani Osmanlı cephesinden sunulmuştur. Perspektif sorununun sadece ölkemize özgü bir sorun olmadığını konuya ilişkin uluslararası çalışmalar ve güncel haberlerden anlamak mümkündür. Tarih öğretmeni Lischer, I. Dünya Savaşı’nın İngiltere okullarında sadece İngiltere ve Almanya arasında geçen bir savaş olarak öğretildiğini, öğrencilere tarih derslerinde Avrupa’nın uzağındaki deniz savaşları, Ortadoğu ve Doğu Asya savaşları hakkında bilgi verilmediği için, çoğunun 1914 -1918 savaşının neden dünya savaşı olarak anıldığını algılayamadıklarını belirtmektedir. Ayrıca yüzüncü yıl dönümü dolayısıyla bunun İngilizlerin savaşı değil de, İngilizlerin de içinde olduğu bir savaş olarak öğretilmesi temennisinde bulunmaktadır. Fransa’dan bir tarih öğretmeni olan Roder, benzer bir biçimde Fransız okullarında I. Dünya Savaşı’nın Fransız - Alman çatışmasına indirgendiğini vurgulayarak, tarih müfredatının neden olduğu zaman kısıtlamasının da etkisiyle öğretmenlerin belirli konulara ve özellikle cephedeki askerlerin acılarına yoğunlaşmayı tercih ettiğinden,

30 Fatma Çakır, *İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*, Ada Yayınları, Ankara, 2017, ss. 163 -164.

31 Ataş, *a.g.e.*, s.27.

32 T.C. *İnkılap Tarihi ve Atatürkçülık Öğrenci Çalışma Kitabı*, MEB Yayınları, s.30.

savaşı küresel bir kavrayışla ele alamadıklarından yakınmaktadır³³. Amerikan ders kitaplarında benzer sorunlarla karşılaşmış olan Foster ve Rosch ise geniş bir coğrafyada gerçekleşen bu savaşa dünyanın dört bir yanındaki ülkelerden önemli sayıda insanın dahil olduğunu vurgulayarak, ders kitaplarında her ülke kendi bölgesinde gerçekleşen gelişmelere yer verdiğinde olayın evrensel boyutunun yetersiz kalacağı gibi, bu durumun tarihsel hatalara da yol açacağını belirtmişlerdir³⁴.

Türkiye’de I. Dünya Savaşı’nın öğretiminde kapsam ve içerik açısından sorunlu görünen bir diğer nokta ise konunun farklı sınıflar düzeyinde, aynı çerçevede defalarca tekrarlanıyor oluşudur. Bu durum eğitim sistemimizdeki aynı konuların üst sınıflarda biraz daha genişletilerek ele alındığı sarmal öğretim modeliyle ilgilidir. Safran’ın, tarih öğretiminin sorunlarına ilişkin araştırması, aynı konuların ilk ve ortaöğretimde tekrar etmesini tarih öğretmenlerinin önemli bir sorun olarak gördüğünü ortaya koymaktadır³⁵.

Eğitim sistemimizde konuların farklı sınıflar düzeyinde aynı içerik ve çerçevede tekrarının, öğrencilere dersle ilgili temel bilgileri, zorunlu eğitim basamağında öğretme kaygısından kaynaklandığı da bir gerçektir. 1998 yılına kadar beş yıllık zorunlu ilkökul aşamasını isteğe bağlı olan üç yıllık ortaokul, ardından da üç yıllık lise eğitimi izlemekteydi. Bu dönemde ilkökul 4. ve 5. sınıflarda sosyal bilgiler dersinin içeriğinde ilkçağ uygarlıklarından başlayarak, Türk Tarihi, İslam Tarihi, Türk- İslam Devletleri, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetin Kuruluşu ve hemen sonrasındaki gelişmelere kadar uzanan tarihsel sürece yer verilmekte, aynı tarihsel süreç ortaokul ve lise kademelerinde biraz daha ayrıntılandırılarak yeniden öğretilmekteydi.

İlköğretim ve Eğitim Kanunu’nda yapılan 1997 tarihli bir değişiklikle ilk ve ortaokul birleştirilerek sekiz yıllık zorunlu ilköğretim kademesi oluşturulmuştur³⁶. Bu değişiklikle birlikte 1998’de ikinci kademedeki milli tarih ve milli coğrafya dersleri sosyal bilgiler dersi olarak yeniden düzenlenerek, içeriği değiştirilmiştir. Tarihle ilgili konular 4. sınıftan 7. sınıfa kadar uzanan sosyal bilgiler dersinin bir parçası haline getirilerek, 8. sınıfta bağımsız bir tarih dersi olan Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersine yer verilmiştir³⁷. Dolayısıyla sekiz yıllık ilköğretim uygulaması sonucunda aynı tarihsel sürecin üç ayrı kademedeki tekrarlamasından vazgeçilmiştir.

33 Lisher -Roder- Schäffer-Dzierzowska-Sandrucci, *a.g.y.*

34 Foster -Rosch, *a.g.m.*

35 Mustafa Safran, “Orta Öğretim Kurumlarında Tarih Öğretiminin Yapı ve Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma”, *Türk Yurdu*, C: 22, S: 175, Mart 2002, s. 77, ss.73-79.

36 Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, “İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Millî Eğitim Temel Kanunu, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu, Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile 24.3.1988 Tarihli ve 3418 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bazı Kâğıt ve İşlemlerden Eğitime Katkı Payı Alınması Hakkında Kanun”, *Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete*, S: 23084 18.08.1997, s.2.

37 Semih, Aytekin, “Türkiye’de Tarih Eğitimi”, *Çok Kültürlü Bir Avrupa İçin Tarih ve Sosyal Bilimler Eğitimi*, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara, 2009, s.35.

2012 yılında genel olarak 4+4+4 olarak bilinen yasal düzenlemelerle zorunlu eğitim 12 yıla çıkarılmış olmasına karşın³⁸, tarih konularının ortaokul ve lisede aynı çerçevede tekrarından vazgeçilmemiştir. Konunun sunulduğunda içerik ve perspektifin değişmemesi bir yana bilgilerin, anekdotların³⁹ ve hatta görsellerin⁴⁰ tekrarlanması öğrencide merak duygusunu yok ederek, bıkkınlık yaratması kaçınılmaz görünmektedir. Diğer yandan bu durumun sarmal öğretim yaklaşımına uygunluğu da tartışmaya açık bir konudur. Sosyal bilgiler ve tarih programlarındaki güncel düzenlemelere bakıldığında, I. Dünya Savaşı konusunun 7. ve 10 sınıf programlarından kaldırılarak, sadece 8. sınıf ve ortaöğretim TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde yer verilmesi olumlu bir gelişme olmakla birlikte konunun içeriği ve çerçevesi konusunda önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir⁴¹.

I. Dünya Savaşı'nın öğretimi konusunda başka ülkelerin öğretim programları incelendiğinde değişik yaklaşımlarla karşılaşılmaktadır. 2008/2009 eğitim öğretim yılından itibaren geçerli olan Bavyera Eyaleti'nin Gymnasium tarih programı incelendiğinde 6. sınıfta başlayan tarih derslerinin 12 yıllık eğitimin sonuna kadar devam ettiği görülmektedir. Kronolojik bir yaklaşımla birbirinin devamı şeklinde ilerleyen konular dâhilinde I. Dünya Savaşı 8. sınıf düzeyine denk gelmektedir. Aydınlanma Dönemi'nden I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan süreci kapsayan 8. sınıf konuları içerisinde "Birinci Dünya Savaşı ve Emperyalizm" ünitesine 15 ders saati ayrılmıştır. Ünite kapsamında emperyalizm, Avrupa güç sisteminde Alman-Fransız ilişkileri, Balkanlarda çatışma, gerginlik alanları, 1914 Saraybosna suikastı, savaşın yeni boyutları, sivil nüfusa etkisi, savaş sonrası, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girişi, Rus Devrimi ve Lenin konularına yer verilmektedir. Ayrıca program genel konuların yanı sıra I. Dünya Savaşı ile ilgili olarak Bavyera Eyaleti'nde meydana gelen değişiklikleri de kapsamaktadır⁴². Amerika'da tarih programları ilköğretimden itibaren devamlılık gösterecek biçimde oluşturulmuştur. 10 sınıf Dünya tarihi, kültürü ve coğrafyasına ayrılırken 11. sınıf ulusal tarihe ayrılmıştır. I. Dünya Savaşı konusu 10. sınıfta "Birinci Dünya Savaşı ve Sonuçları" başlığı altında

38 Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, "İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun; 222 sayılı Kanun'da yapılan değişiklik", *Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete*, S: 28261, 11.4.2012.

39 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesinde Arıburnu'nda 57. Alay'a verdiği emir anekdot, alıntı, çerçeve bilgi ya da resim olarak 10. sınıf ders kitabı dışındaki bütün kitaplarda yer almaktadır.

40 Mustafa Kemal'in Çanakkale'de Siper'de çekilmiş fotoğrafı, Yavuz Zırhlısı, Enver Paşa portresi kitapların çoğunda kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Avrupa'ya gösteren haritalar da MEB'in 8. sınıf kitabı dışında bütün kitaplarda aynıdır.

41 *Ortaöğretim TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Taslak Öğretim Programı*, Ankara, 2018, p.21- 23; T.C. *İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Taslak Öğretim Programı*(Ortaokul 8. Sınıf), Ankara, 2018, s.11.

42 Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München, *Lehrplan des achtjährigen Gymnasiums*, <http://www.isb-gym8-lehrplan.de/contentserv/3.1.neu/g8.de/index.php?StoryID=26260> (Erişim: 12.2.2018)

uluslararası boyutta ele alınırken, 11. sınıfta ise ulusal boyutuyla işlenmektedir. Avustralya’da 7.- 10. sınıfları kapsayan birinci kademedeki tarih dersleri teorik olarak okutulmakta ve I. Dünya Savaşı dördüncü üniteye “Küresel Çatışma ve Müşterek Barış” başlığı altında yer almaktadır. İkinci kademedeki konuların teorik öğretimi yerine seçilmiş konulara derinleşme olanağı sunulmuştur⁴³.

2. Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı’nın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönü ile Cephe Gerisindeki Sivil Yaşam

İlk kez bu kadar ulus ve nüfusun küresel bir biçimde mücadeleye katıldığı ve beklenenden daha uzun süren I. Dünya Savaşı, savaşa katılan ya da katılmayan çok fazla insanın hayatını etkilemiş, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan büyük değişimlere yol açmıştır. O zamana değin insanlığın görmüş olduğu topyekün savaşların uç noktası olarak görülen I. Dünya Savaşı’nın önemli bir ayırt edici yönü de savaşın etkilerinin cephe gerisinde yoğun bir biçimde hissedilmesidir. Savaş cephe gerisindeki yaşlılar, hastalar, kadınlar ve çocuklardan oluşan sivil halkın yaşamını altüst etmiş, açlık, yoksulluk, psikolojik çöküntü tüm insanlığı içine çekmiştir⁴⁴. Savaşan devletler savaşın bu kadar uzun süreceğini ön göremedikleri için uzun süreli seferberlikler uygulamamış ve toplumun temel gereksinimlerini karşılayacak sağlıklı bir iase örgütlenmesi de oluşturamamışlardır. Dolayısıyla savaş koşulları pek çok ülkede yoğun bir yoksullaşma ve yetersiz beslenme sorunlarına yol açmıştır⁴⁵. Savaşla birlikte devletlerin toplumsal yapılarında köklü değişimler yaşanmış, bu dönüşümlerin kadınlar ve çocuklar üzerindeki etkisi daha fazla olmuştur. Kadınlar üretim sektöründe kitleler halinde erkeklerin yerini almışlar ve kadınların yeterli olmadığı noktada ise çocuklar devreye sokulmuştur. Çocuklar ister doğrudan ister dolaylı olsun, her zaman silahlı çatışmalardan ilk etkilenen nüfus kesimini oluşturmuştur. Savaş zamanlarında temel gıdaların çoğu orduya aktarıldığından sivil halk açlıkla karşı karşıya kalmış ve bu durumdan çoğunlukla çocuklar etkilenmiştir. Diğer yandan çocuklar savaş boyunca propaganda malzemesi de yapılmıştır. Propaganda afişindeki “Baba sen savaşta ne yaptın?” sorusunu yönelten çocuk, savaşa katılma konusunda çekincesi olanlar için bir psikolojik baskı aracı durumundadır. Kimi ülkelerde çocukların küçük harçlıklarını savaşa katkı amaçlı savaş pullarına yatırması istenirken, Amerika’da askerlerin ihtiyaç duyduğu gıdaların okullarda çocuklar tarafından üretilmesini teşvik etmek için ABD Okul Bahçesi Ordusu kurulmuştur. Almanlar ise yağ gereksinimlerini karşılamak amacıyla çocuklara meyve çekirdekleri toplatmıştır. Çocuğun savaş

43 Muammer Demirel- İbrahim Turan, “Karşılaştırmalı Lise Programları” *Tarih Öğretim Yöntemleri*, (Ed. Muammer Demirel), Pegem Yayınları, Ankara, 2015, ss. 234-238.

44 Tunca Özgişi, “Bir Siyasi İmge Olarak Çocuk ve Savaşlar: I. Dünya Savaşı Örneği”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 8/11 Fall 2013, Ankara, ss.300- 302.

45 Alev Gözcü, I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler, *Journal of Modern Turkish History Studies C:XVI S:32 (2016-Spring)*, ss. 135- 136.

nedeniyle babasız kalması, aile düzenin bozulması, aç kalması, hastalıklarla mücadele etmesi, çalışarak ülkesi için fedakârlıkta bulunması zorunluluğu bir yana bilinçaltına işlenen propagandalar da onu, geleceğin savaşçısı olma göreviyle karşı karşıya bırakmıştır⁴⁶.

I. Dünya Savaşı başladığında diğer devletler gibi Osmanlı Devleti de uzun soluklu bir savaşa hazırlıklı değildir. Üstelik de savaş yorgunudur. Diğer devletlerin yaşadığı sorunlar Osmanlı Devleti'nde de fazlasıyla yaşanmıştır. Savaşla birlikte cephe gerisindeki yerleşim birimlerinde hayat pahalılığı, karaborsacılık, açlık, fuhuş, hırsızlık gibi vakalar olağanlaşırken, toplum bir yandan da salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Savaşa bağlı olarak gelişen nüfus hareketliliği başta İstanbul olmak üzere kimi kentlerde ciddi sosyolojik, kültürel ve demografik değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Üretim faaliyetleri önemli ölçüde aksarken, üretici nüfusun silahaltına alınmış olması nedeniyle bu dönemde kadınlar, aktif olarak çalışma hayatına girmişlerdir⁴⁷. Balkan Savaşlarından itibaren kadınların yoğun bir biçimde sağlık personeli olarak çalıştıkları bilinmektedir. I. Dünya Savaşı öncesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde anatomi, ameliyat, hijyen ve hasta bakımı konusunda eğitim programları düzenlenirken, Darülfünun'da da bu konuda seminerler verilmiştir. Bu eğitimleri alan kadınlar I. Dünya Savaşı'nda hemşire olarak çeşitli yerlerde görev yapmışlardır⁴⁸. Kadınların savaşta iş gücü olarak var olmaları sağlık alanıyla sınırlı kalmamış, daha önce erkeklerin çalıştığı pek çok alana girmişlerdir. 1916 yılında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın başkanlığında ve karısı Naciye Sultan himayesinde kurulan "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi" aracılığıyla ihtiyaç duyan Müslüman kadınlara iş olanakları sağlamanın yanı sıra muhtaç durumda olanlara da barınma, yiyecek ve giyecek yardımı yapılmaya çalışılmıştır. Hatta 1917'de bu cemiyetin girişimiyle Osmanlı Ordusu bünyesinde gayrimüslim erkeklerden oluşan amele taburlarının arasında Kadın Amele Taburu kurulmuştur⁴⁹. İstanbul, Çukurova, Suriye gibi farklı bölgelerde kurulan bu taburlarda görev alan kadınların çoğu tarım işçisi olarak tarlalarda çalışırken, terzilik, aşçılık, marangozluk, muhasebecilik, kâtiplik, depo müdürlüğü gibi işler yapanlar da vardır. Ancak bir kısmı da çukur kazma ve yol yapımı gibi ağır işlerde çalışmak durumunda kalmışlardır. Üst ve orta sınıfa mensup bazı kadınlar da kurdukları çeşitli dernekler aracılığıyla yardım faaliyetlerini organize etmişlerdir. Bu derneklerin ulaşamadığı pek çok kadın yaşamını sürdürebilmek için farklı yollar denemişlerdir. Aile işlerini devralma, fabrika, çarşı ve pazarlarda çalışmanın yanı sıra fuhuş yapmak zorunda kalan

46 Özgişi, *a.g.m.*, s. 302.

47 Gözcü, *a.g.m.*, s. 163.

48 Serpil Atamaz, "I. Dünya Savaşı ve Kadınlar"

<http://www.cihanharbi.com/birinci-dunya-savasi-ve-kadinlar/>

(Erişim: 21.4.2018)

49 DULUM, Sibel, *Osmanlı Devletinde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı*, Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006, s.66 -67

kadınlar da olmuştur. Uzun vadede bakıldığında savaşın getirdiği olumsuz koşullar kadınların özgürleşmesinin yolunu da açmıştır⁵⁰.

Osmanlı Devleti’nde de savaşın çocuklar üzerindeki tahribatı büyüktür. Savaş sırasında yetim çocukların sayısı günden güne artmıştır. Dolayısıyla devlet 1915’ten itibaren yetim çocukların barınması, eğitilmesi ve meslek sahibi olması için darüleytamlar açma yoluna gitmiştir. Sayısı başlangıçta 20 olan bu kurumların sayısı 1916’da 69’a ulaşmıştır. Bu dönemde darüleytamlarda kalan yetimlerin sayısı ise 20 bini bulmuştur⁵¹.

Toplumsal dönüşüme etkisi bu denli yüksek olan I. Dünya Savaşı’nın ders kitaplarında ele alınışına bakıldığında incelenen kitapların sadece birkaçında sosyo –ekonomik duruma ilişkin sınırlı bilgilere rastlanmaktayken, cephe gerisindeki gelişmelerin genellikle göz ardı edildiği görülmektedir. Örneğin MEB’in 7. sınıf ders kitabında bu konuda yer verilen bilgiler; Osmanlı Devleti’nin savaşa girerken siyasi gücünün yanı sıra ekonomik gücünün de zayıf olduğu, Avrupalıların ürettikleri fabrika mallarının çeşitli anlaşmalar sonucu Osmanlı ülkesine kolayca girmesinin yerli sanayisinin gelişmesini engellediği ve ekonomik durumun kötüleşmesinin borçlanmaya yol açtığı biçimindedir. Üst üste gelen savaşlarla durumun daha da kötüleştiğinden söz edilmiştir. Bunun dışında sosyo- ekonomik duruma ilişkin hiç bir bilgi verilmemiştir⁵². Ancak öğrenci çalışma kitabında savaş sırasında göç, Avrupa’da yıkılmış bir şehir ve cepheden askerlerin hastaneye sevki ile ilgili fotoğraflar verilerek öğrencilerden savaşın siviller üzerindeki etkisi ve barışın önemi üzerine bir kompozisyon yazmaları istenmiştir⁵³. Bu sınıf içi etkinliği öğrencilerin savaştaki sivil yaşam üzerine düşünmelerini sağlayacak olmakla birlikte, ders kitabından bu konuda yeterince bilgi edinemedikleri için yazacakları kompozisyon hayal gücü ürünü olacaktır. 7. sınıfta okutulan özel yayın evinin ders kitabında yine benzer biçimde Osmanlı Devleti’nin savaş öncesinde ekonomisinin iyi olmadığı, borçlarını ödeyemediği için Duyunu Umumiye’nin kurulduğu ve devletin önemli gelirlerinin bu kuruma aktarıldığı bilgisine rastlanmaktadır. Ayrıca savaş döneminde ise devletin ekonomisinin daha da bozulması nedeniyle ordunun ihtiyaçları karşılanamadığından Tekalifi Harbiye Kanunu ile bedelini sonradan ödemek koşuluyla halkın araç gereç ve çeşitli erzakına el konulduğu belirtilmiştir. Ancak bu uygulamanın halka yansımalarıyla ilgili her hangi bir bilgi, görsel ya da etkinlik bulunmamaktadır⁵⁴.

8. Sınıf MEB kitabında sosyo-ekonomik yapıya ilişkin hiç bir bilgi yer almazken, öğrenci çalışma kitabındaki “Cepheden Haber Var” etkinliği

50 Atamaz, a.g.m.

51 Salih Özkan, “Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı”, Selçuk University Journal Of Studies in Turcology, S: 19, Konya, 2006, ss.216 -217.

52 İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, MEB Yayınları, 2017, s.168.

53 İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabı, MEB Yayınları, 2017, s.111.

54 Çakır, a.g.e., s. 167.

öğrenciyi dönemin genel koşullarını araştırmaya yöneltmektedir⁵⁵. 8. sınıf özel yayınevini kitabında ise I. Dünya Savaşı öncesinde ardı ardına savaş yaşamış olan Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunun kötü olduğu ve durumun düzeltilmesi için barış ortamına ihtiyaç duyulduğundan söz edilmiştir. Ancak I. Dünya Savaşının bu olumsuz duruma katkısının ne olduğuna ilişkin her hangi bir bilgiye yer verilmemiştir⁵⁶.

Ortaöğretim Tarih ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinin genel amaçları arasında *"Tarihin sadece siyasi değil, ekonomik, sosyal ve kültürel alanları kapsadığını fark ettirerek hayatın içinden insanların da tarihin öznesi olduğu bilincini kazandırmak"*⁵⁷ ifadesi yer almaktadır. Ancak 10. sınıf ders kitabı incelendiğinde konunun tamamıyla askeri ve siyasi boyutuyla ele alındığı, uzunca yer verilmiş olan Ermeni Tehciri konusunun bile toplumsal yönünün göz ardı edildiği görülmektedir⁵⁸. 11. sınıf ders kitabında I. Dünya Savaşı'ndan bir önceki konu olan "20. yy Başlarında Osmanlı Devleti'nin Durumu" konusunda siyasal durumun yanı sıra, sosyal, ekonomik ve kültürel durum alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Sosyal yaşamla ilgili olarak savaşlarla birlikte göç hareketlerinin arttığı ve sosyal düzenin bozulduğuna değinilirken, diğer yandan da elektrik, tramvay, telefon, otomobil ve telgraf gibi buluşların günlük yaşama girişinden söz edilmiştir. "Ekonomik Durum" başlığı altında diğer kitaplarda da değinilen kapitülasyonlara bağlı olarak yerli sanayinin çöküşü, borçlanma, Duyunu Umumiye'nin kurulması ve Osmanlı Devleti'nin dışa bağımlı hale gelmesi biraz daha ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Eğitim kurumlarındaki modernleşme, basın yayın alanındaki gelişmeler ve azınlıkların kültürel alandaki etkinlikleri ise "Kültürel Durum" alt başlığının konularıdır. Savaşın anlatıldığı bölümlere geçildiğinde sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmeyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiş, ancak sadece savaşın sonuçları bölümünde *"Birinci Dünya Savaşı'nda ilk kez uçak, denizaltı, zehirli gaz ve zırhlı araç kullanılmıştır."* ifadesi kullanılarak savaşın bilim ve teknikle ilişkisine değinilmiştir⁵⁹.

Geçtiğimiz yüzyıldan bu yana tarih yazıcılığında siyasi- askeri merkezli anlayışın sınırları aşılmış olmakla birlikte, ders kitaplarının tamamında I. Dünya Savaşı konusunun işlenişinde sosyal, ekonomik, kültürel, sanatsal yönünü dışarda bırakan bir bakış açısı göze çarpmaktadır. Bazı kitaplarda görseller, etkinlikler aracılığıyla savaşın sosyal yaşam boyutuna dokunulmaya çalışılmış, ancak kitapların hiçbiri savaşın sosyo-ekonomik yönünü ve cephe gerisindeki sivil yaşama olan etkisini bütünsel bir şekilde yansıtmamıştır.

55 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğrenci Çalışma Kitabı, MEB Yayınları, s.28.

56 Ataş, a.g.e., s.27.

57 T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Ortaöğretim 10. Sınıf Tarih Dersi Programı, Ankara, 2008, s.4; T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Programı, Ankara, 2010, s.4.

58 Sami Tüysüz, Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı, Tuna Matbaacılık, Ankara, 2017, ss. 201- 207.

59 Mahmut Ürküt, Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Kitabı, Ata Yayıncılık, Ankara, 2017, ss.36 -37, s. 44,

3. Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı Konusu İle İlgili Ana Metinler, Görseller ve Etkinliklerin Tarihsel Düşünme Becerilerine Katkısı

Dünyamızda son dönemde yaşanan teknolojik gelişmeler ile bir yandan bilgi üretme, diğer yandan bilgiye ulaşma yolları inanılmaz derecede kolaylaşmış ve çağın gereksinimleri doğrultusunda nitelikli insan ve bilgi ilişkisi de değişime uğramıştır. Günümüzün nitelikli bireyleri, ansiklopedik bilgilerle donanmış kişiler yerine bilgiye ulaşma yollarını bilen, bilgisini problem çözmeye kullanabilen, var olan kavramlar, ilkeler, ilişkiler ve problem çözme süreçlerine eleştirel yaklaşan, sorunlara ve durumlara farklı noktalardan bakan ve yaratıcı düşünebilen kişilerdir⁶⁰. Bu anlayış çerçevesinde eğitim kurumları da salt bilgi veren mekânlar olma özelliğini yitirerek, üretken, yaratıcı ve problem çözen bireylerin yetiştirilmesine hizmet eden kurumlar olarak önem kazanmış ve öğretim programları da zamanla bu doğrultuda güncellenmiştir. İngiltere’de 1960’lı yıllarda tarihin işe yaramayan bir ders olduğu yönünde tartışmalarının başlaması, tarih dersinin değişen dünya koşullarına göre yenilenmesi konusunda belirleyici olmuştur⁶¹. Sanayileşmiş bir toplumunun ekonomik beklentilerine katkı sağlamadığı düşünülen tarih dersinin, müfredattan kaldırılmak istenmesi üzerine 1970’lerin sonu ve 1980’li yılların başlarında İngiltere merkezli olarak sorgulama ve beceri temelli yeni bir tarih öğretimi anlayışı doğmuştur. Tarih programları karar verme, problem çözme gibi zihinsel becerileri geliştirme doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Yenilikçi yaklaşımda öğrencilerin birincil ve ikincil kaynaklardan elde ettikleri bilgileri analiz edebilmesi, yorumlama ve sentez yapabilmesi önem kazanmıştır. Böylece 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren pek çok Avrupa ülkesinde tarih öğretiminin hedefleri, içeriği, yöntemleri daha kapsamlı hale getirilmiştir⁶². Dolayısıyla günümüzde pek çok ülkede beceri temelli olarak yapılandırılmış olan tarih öğretiminin içeriğinin de çok kültürlü ve çok perspektifli olması, evrensel değerler ve çağdaş yaklaşımlarla uygunluk göstermesi önem kazanmıştır.

Günümüzde tarih konularının öğretiminde, tarihsel düşünme becerilerinin kazandırılması konusu üzerinde önemle durulmaktadır. Dilek’e göre tarihsel düşünme geçmiş hakkında yorumlar yapmak, geçmişle güncel arasında bağ kurmak açısından öğrencilerde geliştirilmesi gereken bir yetenektir⁶³. Tarihi öğrenebilmek için geçmişte meydana gelen olayların

60 Yücel Kabapınar, “Yeni Öğrenme Anlayışının Işığında Sosyal Bilgiler Ders Kitapları”, *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi Yapılandırmacı Bir Yaklaşım*, (Ed. Cemil Öztürk), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2006, s.343.

61 İ. Hakkı Demircioğlu, “Tarih Ders Kitabı Yazımında Yeni Yaklaşımlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, S: 38, 2013, ss. 119-133.

62 Ramazan Kaya, “Tarih Öğretiminin Amaçları”, *Tarih Öğretim Yöntemleri*, (Ed. Muammer Demirel), Pegem Yayınları, Ankara, 2015, ss. 44-45.

63 Dursun Dilek, *Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi*, İkinci Baskı, Pegem Yayınları, Ankara, 2002, s. 68.

nedenleri ve sonuçlarını farklı bakış açılarıyla incelenmek; geçmişteki insanların problemlerini, aldıkları kararları, bu kararları etkileyen faktörleri, alınan kararların sonuçlarını da değerlendirerek bundan bir sonuç çıkarmak gerekmektedir. Bu da ancak tarihsel konular üzerinde analiz yapabilmek ve karar verme becerisi ile mümkündür. Dolayısıyla tarihsel düşünme becerisi, geçmişte öğrenirken, geçmişin üzerine dayandığı olaylar arasındaki ilişkinin mantık süzgecinden geçirilmesi ve tarihi olayları değerlendirirken tarihinin kullanmış olduğu yöntemleri ve bu yöntemlere dayalı olarak bilginin nasıl üretildiğini görmek ve anlamaktır⁶⁴. Öğrencilerin tarih öğretimi sırasında temel beceri ve düşünme biçimlerini edinebilmeleri için analitik ve yorumlayıcı bir çerçeveye temel oluşturan kilit tarihsel kavramları öğrenmeleri önemlidir. Tarihsel bilgileri ve tarihe ilişkin fikirleri düzene koymak, genellemeler yapmak, benzerlikleri ve farklılıkları görmek, modelleri bulmak, bağlantılar kurmak tarih derslerinde edinilmesi gereken temel kilit kavramlardır. Ayrıca tarihçilerin çalışma yöntemi, ilgi alanları, tarihsel bilgilerin ve anlayışın nasıl yaratılıp kurgulandığını anlamak açısından süreklilik, değişim, kronoloji, nedensellik, karşılaştırma ve bulgu gibi ikinci basamak kavramların öğrenilmesi de önem taşımaktadır. Tarih öğretiminde üzerinde durulan bir diğer beceri ise tarihsel empatidir. Stradling, tarihsel empatiyi, belirli bir olaya ilişkin farklı ulus, etnik köken, sosyo-kültürel çevre ve cinsiyetten olan insanların birbirlerini anlayabilmesi olarak tanımlarken⁶⁵, geçmişte farklı zaman ve yerlerde yaşayan insanları anlama becerisi olarak da tanımlanabilmektedir. Bu beceri, öğrencilerin geçmişteki insanların davranışlarının nedenlerini anlayabilmeleri ve açıklayabilmelerine yardımcı olarak, bugünün değerleri ile geçmiş yargılamamaları gerektiğini öğretmektedir⁶⁶. Öğrencilerin kaynakları inceleme, kanıt ve bilgileri yorumlama, bu bilgileri sentezleyerek bir tarih anlatımı ortaya çıkarabilmelerinde çok perspektiflilik önemlidir. Çok perspektifli bir yaklaşım benimsendiğinde öğrencilerin konuları daha fazla kaynaktan, yorumdan ve bakış açısından görmeye alışarak, farklı ve birbirine aykırı olan bakış açılarını analiz ederek yorum yapabilmelerine katkı sağlamak mümkün olacaktır⁶⁷.

Eğitim alanında dünyadaki gelişmeler 2004 yılından itibaren Türkiye'ye de yansımış, öncelikli olarak ilköğretim alanında yapılandırmacı bir anlayışa yönelim olmuştur. 2005 yılından itibaren sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitapları yapılandırmacı öğrenme anlayışı merkez alınarak hazırlanmıştır⁶⁸.

64 İsmail Hakkı Demircioğlu, "Tarih Öğretmenlerinin Tarihsel Düşünme Becerilerine Yönelik Görüşleri", *Millî Eğitim Dergisi*, S:184, Güz/2009, ss.228 -231.

65 Robert, Stradling, *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli*, (Çev. Ayfer Ünal), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 70 -73, s.132.

66 Ş. Gülin Karabağ, "Tarihsel Empati Becerisi: Öğretimi, Ölçülmesi ve Değerlendirilmesi" *Tarih Öğretmenleri İçin Özel Öğretim Yöntemleri*, (Ed. Mustafa Safran), Yeni İnsan Yayınevi, 2010, ss.116- 117

67 Neval Akça, "Tarih Öğretiminde Çok Perspektiflilik", *Tarih Nasıl Öğretilir? Tarih Öğretmenleri İçin Özel Öğretim Yöntemleri*, (Ed. Mustafa Safran), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2010, s.96.

68 Kabapınar, *a.g.m.*, s.338.

Ardından tarih programında düzenlemelere gidilmiştir. 2007’de hazırlanan tarih programında ulusal kimliğin geliştirilmesine ilişkin açıklamaların ağırlıkta olmasıyla birlikte, yeni yaklaşımlar ve tarihsel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik açıklamalar da yer almıştır⁶⁹.

2017 sosyal bilgiler dersi programında *iletişim, karar verme, tarihsel olguları ve yorumları ayırt etme, tarihî empati, zaman ve kronolojiyi algılama ve kalıp yargıları fark etme* gibi becerilere yer verildiği görülmektedir. 7. sınıfta I. Dünya Savaşı konusu “Müze ile Eğitim” in kazanımları ile ilişkilendirilmektedir. Savaşla ilgili müzeler ve mekânların sanal ortamda incelenmesi, yakın yerlerdeki müzelere de geziler düzenlenmesi önerilmektedir⁷⁰. 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi programında dersin genel amaçları çerçevesinde “*kanıta dayalı akıl yürütme yeteneklerini geliştirerek geçmişle günümüz arasında bağlantılar kurar ve bağlamda benzetmeler yapar*” ifadesi yer almaktadır. Birinci üniteye verilmesi düşünülen beceri *zaman ve kronolojiyi algılama*, ikinci ünitenin becerisi ise *iletişimdir*. Diğer ünitelerde ise *değişim ve sürekliliği algılama, çıkarımda bulunma, karar verme* gibi becerilere yer verilmiştir⁷¹.

2017 -2018 yılında okutulmakta olan 10. sınıf tarih ders kitabı ile 11. sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabının esas aldığı ders programlarında tarih dersinin genel amaçlarından üçü, tarihsel düşünme becerileri ve metodolojik yaklaşımla doğrudan ilgilidir. Bunlar⁷²;

Geçmiş, bugün ve gelecek algısında tarih bilinci kazandırmak,

Tarih alanında araştırma yaparken tarih biliminin yöntem ve tekniklerini, tarih bilimine ait kavramları ve tarihçi becerilerini doğru kullanmalarını sağlamak,

Öğrencilerin farklı dönem, mekân ve kişilere ait toplumlar arası siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimi analiz ederek bu etkileşimin günümüze yansımaları hakkında çıkarımlarda bulunmalarını sağlamaktır.

Her ki dersin programında da, ders kapsamında kazandırılması düşünülen temel beceriler, *Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma; eleştirel düşünme; yaratıcı düşünme; iletişim kurma; araştırma-sorgulama; sorun çözme; bilgi teknolojilerini kullanma; girişimcilik; gözlem yapma; değişim ve sürekliliği algılama; mekânı algılama ve sosyal katılımıdır*. Tarihsel düşünme becerileri başlığı altında verilmiş olanlar ise; *kronolojik düşünme, tarihsel kavrama, tarihsel analiz ve yorum, tarihsel sorun analizi ve karar verme ile tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma becerisidir*⁷³.

69 Kaya, a.g.m., ss. 53 -54.

70 İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretmen Kılavuz Kitabı, MEB Yayınları, 2017, s.26 -28.

71 T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretmen Kılavuz Kitabı, MEB Yayınları, s. 34, 68, 83.

72 T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Ortaöğretim 10. Sınıf Tarih Dersi Programı, Ankara, 2008, p.4; T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Programı, Ankara, 2010, s.4.

73 A.g.e., s 7; a.g.e., s. 8.

Sosyal bilgiler ve tarih öğretim programlarında hedeflenen becerilerin öğrencilere kazandırılmasında öğretmenin tutumu ve öğretim yönteminin rolü büyük olmakla birlikte, ders kitapları aracılığıyla sunulan içerik de oldukça önemlidir. Bu noktada ders kitaplarının hedeflenen becerilerin gelişimini destekler nitelikte hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Kabapınar'a göre davranışçı öğrenme anlayışının genel karakteristiğine uygun olarak hazırlanmış olan ders kitapları, akademik kaynaklardan derlenen bilgiyi öğrenciye sunan, neden -sonuç ilişkisini hazır bir biçimde veren, tanım yapan, anlam çıkararak ve değeryargılarını belirleyen otorite rolünü üstlenmektedir. Ancak yapılandırmacı anlayışla hazırlanan ders kitaplarında yazar tarafından farklı perspektifler sunma, zıtlıklar ve çelişkili sosyal olay ve olguları öğrencinin önüne getirme, sosyal bilimlerle ilgili konularda birden fazla bakış açısının olabileceğini ve bunların farklı nitelikte doğruları da bünyesinde barındırabileceğini öğrenciye hissettiren bir anlayış hâkimdir. Yapılandırmacı anlayışı temel alan ders kitabı, öğrencilerin bireysel anlam inşa etmelerine ortam hazırlayan metinler ve etkinlikler içermektedir⁷⁴. Ders kitaplarında konuya ilişkin verilen ana metnin özelliğinin yanı sıra kullanılan görsel unsurlar ve kaynak malzemeler, yöneltilen sorular, etkinlikler, hazırlık ve değerlendirme çalışmaları ile ödevlerin ilgili becerileri destekleyici olması oldukça önemlidir.

Görsel imgeler kendimize ve çevremizdeki dünyaya ilişkin izlenimlerimizin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle yakın geçmişteki olayların basit görsel izleri olan fotoğraflar, olaylara ilişkin duygusal tepkiler yaratmada önemli bir araçtır. Bazen tek bir haber fotoğrafı ile karmaşık bir olaya ilişkin izlenimin kalıcılığı arttırılabilir. Konunun öğretiminde kullanılan fotoğrafların birincil ve ikincil kaynak malzeme ve bulgularla bağlantı kurmaya elverişli olması; alışlagelmiş anlayışı, kalıplaşmış algılamaları sarsmaya, sorgulamaya uygun olması; açıklanması ya da araştırılması gereken bazı çelişkileri ve belirsizlikleri ortaya koyması önemlidir. Ayrıca fotoğraflar öğrencilere, farklı kaynaklara başvurma ve konuyu derinleştirmeye yönelik ipuçları vererek, yeni sorular sordurabilmelidir⁷⁵. Ders kitaplarında daha çok fotoğraf ve harita kullanıldığı bilinmekle birlikte, görsel malzemelerin çeşitliliği önemlidir. Gazete haberi, karikatür, günlük, mektup, tarihsel belge, fotoğraf, poster, tablo, grafik, şema ve görsel örnek olaylar öğretime yazılı metinler kadar katkıda bulunan anlam örüntüleri olarak önem kazanmaktadır. Görsel unsurları kullanma konusunda eğitilmiş olan bir öğretmenin yönlendirmesiyle öğrenciler, bu malzemelerden bilgi, anlam ve yorumlar çıkarabilirler⁷⁶. Özellikle haritalar ve tarih şeritleri zaman ve kronoloji kavramının öğrenilmesini desteklemekte, öğrencilerin tarihsel olayları boşluk yerine tanımlanmış bir zamansal düzleme yerleştirmeleri açısından önem taşımaktadır⁷⁷. Esasen iç içe geçmiş

74 Kabapınar, *a.g.m.*, ss. 347 -349.

75 Stradling, *a.g.e.* ss. 95 -96.

76 Kabapınar, *a.g.m.*, ss. 350 -351.

77 Ahmet Şimşek, "Kronoloji ve Zaman Algısı", *Tarih Nasıl Öğretilir? Tarih Öğretmenleri İçin*

durumda olan bu kavram ve becerilerin her biri bir diğersinin öğrenilmesini de kolaylaştırmaktadır.

Öğrencilerin I. Dünya Savaşı’nı makro düzeyde inceleyerek netlik sağlamaları gerekli olmakla birlikte, farklı ilgi alanlarına sahip meraklı öğrencilerin mikro düzeyde yapabilecekleri incelemeler çok fazla çıkarım yapmalarına olanak sağlayacaktır. I. Dünya Savaşı, teknik yenilikler, kadınların durumu, azınlıklar konusu, psikolojik çalışmalar, hastalıklar, tıbbi ilerlemeler, kimyasal ve mekanik gelişmeler gibi alanlarda örnek olay inceleme açısından elverişlidir⁷⁸. Sonuç olarak I. Dünya Savaşı, içinde barındırdığı konu çeşitliliği ile olayın farklı boyutlarını görebilmeyi sağlaması; küresel yönü dolayısıyla toplumlar arasında karşılaştırma yapabilmeye olanağı sunacak örnekler içermesi ve her şeyden önce çok yakın bir geçmiş olması nedeniyle döneme tanıklık etmiş insanların ürünü olan mektup, anı, fotoğraf, şiir ve türkü gibi zengin kaynak malzemeler sunması dolayısıyla empati, zaman ve kronoloji algısı, değişim ve süreklilik gibi pek çok kavram ve becerilerin geliştirilmesi açısından oldukça ideal bir konudur.

2017 -2018 eğitim ve öğretim yılında okutulmakta olan ve araştırma kapsamında ele alınan ders kitapları ile öğrenci çalışma kitapları ana metin, görseller, kaynak malzemeler ve etkinlikler açısından değerlendirildiğinde Çakır’ın 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının ana metni, konunun genel bir bilgilendirmesi niteliğindedir. Metin aralarında sorular bulunmaktadır. Kitapta çoğu fotoğraftan oluşmakla birlikte içinde haritaların da bulunduğu bol miktarda görsel malzeme kullanılmıştır. Bunların içinde savaş sırasındaki teknolojik gelişmelere dikkat çekmeye yönelik olarak kullanıldığı düşünülen “Henry Ford’un İlk Araba Fabrikası” ve “I. Dünya Savaşı’nda Kullanılan Tanklar” fotoğrafları çok küçük olması ve görüntü kalitesi iyi olmaması nedeniyle üzerinde inceleme yapma fırsatı sunmamaktadır. Diğer yandan metinle ilişkilendirilmediği gibi öğrencinin fotoğrafa dikkat etmesini sağlayacak herhangi bir soruya da yer verilmemiştir. Çok özenle seçilmemiş olduğu düşünülen diğer fotoğrafların da aynı özelliklere sahip olması, Stradling’in “*kitabın içine metinle çok az ilişkili gibi görünen keyfi ve standart görsel malzemeler serpiştirme*” olarak tanımladığı “*göstermelik yaklaşım*”la oldukça uygun düşmektedir⁷⁹. Kitaptaki haritaların çeşitli sorular aracılığıyla konuyla ilişkilendirildiği görülmektedir. I. Dünya Savaşı sonrasında farklı ülkelerdeki insan kayıplarını gösteren istatistik ise öğrencilere rakamlardan hareketle olayın sonuçlarına ilişkin çıkarım yapma, devletleri karşılaştırma ve onları yeni sorulara yönlendirme açısından kitabın en önemli görsel malzemesi durumundadır⁸⁰. MEB’in 7. sınıf ders kitabının ana metni de diğer 7. sınıf kitabıyla benzerlik göstermekle birlikte daha sade ve

Özel Öğretim Yöntemleri, (Ed. Mustafa Safran), Yeni İnsan Yayınevi, 2010, ss.77- 81.

78 Hawks, a.g.m., ss. 19-20.

79 Stradling, a.g.e., s. 245.

80 Çakır, a.g.e., ss.164 -170.

anlaşılır bir dil kullanılmış, aynı şekilde metnin aralarına yönlendirici sorular yerleştirilmiştir. Görsel malzeme olarak çoğunlukla fotoğraf ve haritalar tercih edilmekle birlikte, daha olağan büyüklükte, daha net ve konularla daha ilişkili bir biçimde sunulmuştur. Savaşta yıkılmış bir kent fotoğrafının dikkat çekme amaçlı girişte kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Sanayi Devrimi ile ilgili doküman fabrikasında çalışan kadın işçilerinin fotoğrafına yer verilmiş olması, kadın işçilerin durumuna ilişkin yeni bilgi kaynaklarına yönlendirme fırsatı yaratmaktadır. Kitaptaki diğer fotoğraflar ise genelde olayda geçen tarihi karakterler ve olayın geçtiği mekânları (cephe fotoğrafları) betimleyemeye yöneliktir. Ayrıca kitapta kullanılan Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale Şehitlerine şiiri, cephedeki askerlerin durumunu analiz etme ve duygusal tepki oluşturma açısından önem taşımaktadır⁸¹. MEB yayınlarının 7. sınıf öğrenci çalışma kitabında savaşın nedenlerini irdeleyen bir etkinlik yer almaktadır. "İttifaklar Oluşuyor" adlı bir diğer etkinlikte Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine sorular yöneltilmiştir. Etkinliklerdeki soruların geneli öğrencinin ders kitabındaki metinlerde yanıtını bulabileceği türden olmakla birlikte "*Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmeme şansı var mıydı? Eğer savaşa girmeseydi durumu sizce ne olurdu?*" sorusu öğrencinin düşünmesi ve öğrendiği bilgiler doğrultusunda karar vermeye yönlendirmesi açısından önemlidir. Yine çalışma kitabında "Haki Giysili Kahramanlar" etkinliği ile verilen metinden hareketle öğrencilerin, çeşitli açılardan dönemin koşullarını analiz etmesi ve askerlerin zorlu cephe yaşantısı üzerinde düşünmesi teşvik edilmektedir. Çanakkale'de düzenlenen Anzak törenlerini konu alan "*Çanakkale'de 96 yıldır yan yana*" başlıklı bir gazete haberi, hem Türkiye içindeki farklı etnik kökenden insanların bu savunmada yer aldığına, hem de Çanakkale'de yatan Anzak askerlerine dikkat çekme amacını taşımaktadır. Öğrencilerin buradaki ziyaretçi defterine neler yazmak istediklerinin sorulması, onların duygularını harekete geçirmeye yöneliktir. "Barışı Koruyalım" adlı son etkinlikte çeşitli savaş fotoğraflarından yola çıkarak bir kompozisyon yazmalarının istenmesi, öğrencilerin hayal güçleri ve yaratıcılıklarını geliştirmeye yöneliktir⁸².

Top yayınları 8. sınıf ders kitabında I. Dünya Savaşı'nın bulunduğu her iki ünitenin de ana metni, çeşitli kaynaklardan derlenmiş akademik bilgilerin özetlenmesi şeklindedir. Metin sistematik olarak sunulmuş yoğun bilgi içermektedir. Metin aralarında öğrencilere sorular yöneltilmiş olmakla birlikte metinde neden- sonuç ilişkisi öğrenciye hazır bir biçimde sunulmuş, önemli çıkarımlar ve vurgular için bilgi kutucukları kullanılmıştır. Örneğin Çanakkale Cephesi'nin açılma nedenleri, I. Dünya Savaşının sonuçları maddeler halinde verilmiş, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddelerinin karşısına ne anlama geldiği yazılmıştır. Kitap görseller açısından incelendiğinde birinci üniteye Mustafa Kemal Atatürk'ün savaştığı cepheleri ele alan konuda, Mustafa Kemal

81 İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, MEB Yayınları, 2017, ss.166 -174.

82 İlköğretim 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğrenci Çalışma Kitabı, MEB Yayınları, 2017, ss.107- 111.

ve arkadaşlarını farklı cephelerde gösteren fotoğraflar çoğunlukla üzerinde çalışma yapmayı ve düşünmeyi gerektirmeyen birer kanıt niteliği taşımaktadır. Bu görsellerden biri de çok bilindik, Çanakkale Cephesi’nde Atatürk fotoğrafıdır. İkinci ünitenin görselleri de bütünüyle fotoğraflar ve haritalardan oluşmakta, farklı bir görsel olarak Osmanlı Devleti’nin savaştığı cepheleri gösteren bir şema bulunmaktadır. Savaş öncesinde Avrupa, savaş sonrasında Avrupa ve Mondros Ateşkes Antlaşması’yla işgal edilen bölgeleri gösteren haritalar kullanılmıştır. Metnin arasına serpiştirilmiş fotoğraflar ise çoğunlukla Enver Paşa, Rauf Bey, ABD Başkanı Wilson gibi savaşta adı geçen kişilerin portreleri ile netlik derecesi çok da iyi olmayan, küçük boyutlu cephe görüntüleridir⁸³. Çalışma kitabında tarihsel düşünme becerilerini geliştirici bir etkinlik bulunmamaktadır. Etkinliklerden birinde savaşın temel ve özel nedenleri ile Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı öncesi siyasi ve askeri durumunun yazılması istenmektedir. İkinci etkinlikte savaşılan cepheler ve açılış nedenleri istenmektedir. Son etkinlikte ise bir Türkiye haritası verilmiş ve Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında işgal edilen yerler farklı renklerle gösterilerek, bunların hangi devletler olduğunun yazılması istenmiştir. Aynı harita ders kitabında istenilen bilgiyi de içerecek şekilde verildiği için, öğrencinin istenilen bilgileri ders kitabından doğrudan geçirme olanağı bulunmaktadır⁸⁴. Ders kitabının metin, görseller ve etkinliklerinde yoğun bir biçimde hissedilen dikte edici, özetleme ve pekiştirme ağırlıklı yaklaşımın öğrencinin öğretim yılı sonunda gireceği merkezi sınava hazırlama kaygısından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

MEB yayınlarının 8. sınıf ders kitabında I. Dünya Savaşı konusuyla ilgili birinci ve ikinci ünitenin ana metni hem diğer 8. sınıf kitabı hem de 7. sınıf kitaplarına göre daha kısadır. Kitapta görsel öğelere daha çok ağırlık verilmiştir. Bazı sayfaların arka planlarında dilsiz harita, resim gibi görseller kullanılmış ve ön plana yerleştirilen kutuların içlerinde ise açıklamalara ya da sorulara yer verilmiştir. Örneğin savaşın başlamasının anlatıldığı bölümde arka planda bir dünya haritası ve ön planda kutucuklar içinde okla haritada yönlendirilmiş olan ülkenin başkanının fotoğrafı ve Osmanlı Devleti ile ilgili düşünceleri yer almaktadır. Aynı sayfada ittifak halindeki devletlerin bayraklarının gösterildiği bir tablo da verilmiştir. Diğer yandan dikkat çekme ve bazı bilgilerin kalıcılığını sağlama açısından resimlerle tasvir etme yöntemine başvurulmuştur. Örneğin Atatürk’ün Çanakkale Cephesi’nde verdiği ünlü “*Size ben taarruzu emretmiyorum. Ölmeyi emrediyorum.*” emri resmedilmiştir. Bunun dışında konuyla ilgili haritalara ve diğer kitaplara göre görüntü kalitesi iyi olan daha az sayıda fotoğrafa yer verilmiştir. Bu ders kitabının farklı bir özelliği de metin aralarına döneme tanıklık etmiş kişilerin açıklamalarının yerleştirilmesidir. Örneğin Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girişiyle ilgili Sait Halim Paşa ve Kazım Karabekir’in görüşlerine, Mondros Ateşkes Antlaşması ile ilgili İsmet İnönü ve

83 Ataş, a.g.e., ss. 18 -36.

84 Çiğdem Ataş, *İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, Top Yayınları, Ankara, 2017, s.21, 22.

Ali Fuat Cebesoy'un görüşlerine, Ermeni olayları ile ilgili de o yıllarda yaşamış olan hem Türk hem de Ermeni vatandaşların açıklamalarına yer verilmiştir. Savaş döneminde cepheden yazılmış bir mektubun kullanılmış olması önemli bir farklılıktır⁸⁵. Bu tarihsel kanıtlar bir yandan öğrencilere olaylara o dönemin gözüyle bakabilme şansı verirken, diğer yandan her ne kadar çok aykırı görüşlerle tanıştırılmamış olsalar da belli bir konuya ilişkin farklı düşünceleri tanıma ve kendi görüşlerini daha sağlıklı oluşturma olanağı sunmaktadır. Döneme ait bir mektubun incelenmesi de öğrencilerde tarihsel empati oluşturmaya yönelik olumlu bir çalışmadır. Aynı yayınevini öğrenci çalışma kitabında da konuyu destekleyen görsel ve yazılı kanıtlar kullanılmış, ayrıca mektup yazdırma, gazete haberi hazırlama, antlaşma maddelerini analiz etme gibi öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik etkinliklere yer verilmiştir⁸⁶.

Ortaöğretim ders kitaplarındaki I. Dünya Savaşı konuları, tarih programında da belirtilen tarihsel düşünme becerilerinin geliştirilmesindeki işlevi açısından incelendiğinde ilköğretim kitaplarından çok farklı bir sonuçla karşılaşılmaktadır. 10. sınıf ders kitabının ana metni tamamen davranışçı öğrenme yaklaşımıyla uygunluk göstermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi büyük bir bölümü Ermeni Sorununa ayrılmış olan konu, farklı bakış açıları sunmayan, öğrenciye kendi görüşünü oluşturma olanağı tanımayan ve bütünüyle yazarın görüşünü yansıtacak şekilde oluşturulmuştur. Görsel olarak daha önce öğrencilerin ilköğretim ders kitaplarında karşılaşmış olduğu haritalar ve fotoğrafların aynısı ya da benzerlerine yer verilmiştir. Ayrıca cephelerle ilgili bir kavram şeması ile ASALA'nın Türk diplomatlarına yönelik suikastlarının manşetlerin yer aldığı iki gazete haberi kullanılmış ve bu haberin öğrencilerde nasıl bir duygusal tepki oluşturduğu sorulmuştur. Bunun dışında kitapta genelge ve antlaşma bölümleri, yasa maddeleri gibi tarihsel kanıtlara yer verildiği görülmektedir. Ancak bu kanıtlardan öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerini geliştirmek açısından çok da iyi yararlanılmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin öncesinde metnin içinde amacı açıklanmış olmasına karşın Tehcir Kanunu'nun maddeleri verilerek "*Tehcir Kanunu'nun çıkarılış amaçları nelerdir?*" sorusu yöneltilmiştir⁸⁷.

11. sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında akademik kaynaklardan sentezlenerek oluşturulmuş bir ana metin görülmektedir. Metinde önemli noktalar vurgulanmış, gerekli çıkarımlar yazar tarafından yapılmıştır. Metin aralarına yerleştirilen tablolar belirli konuları özetlemek amacıyla kullanılmıştır. Örneğin bir tabloda ilk sütunda I. Dünya Savaşı'na katılan devletler, ikinci sütunda savaşa girme nedenleri verilmektedir. Yine bir başka tabloda ise ilk sütunda I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmalar, ikinci sütunda antlaşmaların özellikleri yer almaktadır. Ancak

85 T.C. *İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Ders Kitabı*, MEB Yayınları, s.21-22, ss. 30 -38.

86 T.C. *İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 8. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı*, MEB Yayınları, s.18, 27, 28, 29.

87 Tüysüz, a.g.e., ss. 198-213.

ikinci tablodaki bilgilerden hareketle öğrencilerin antlaşmalarla ilgili yorum yapmaları istenmektedir. Kitapta metin aralarında öğrencilerin düşünmesi ve tartışmasını teşvik etmek amacıyla “*Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na, İtilaf Devletlerinin yanında girseydi sonuçları neler olurdu? Sınıfınızdaki iki grup olarak tartışınız.*” gibi yönlendirmeler yapılmış olsa da öğrencilerin konuya ilişkin görüş oluşturmalarını desteklemek amacıyla farklı bilgiler, perspektifler ya da kanıtlar sunulmamıştır. Kitapta kullanılan haritalar ve fotoğraflar genelde diğer kitaplardakilerle benzerlik taşımaktadır. Metni süslemeye yönelik, öğrencilerin öncesinden aşına oldukları portreler ve savaş görüntülerinden oluşan birkaç fotoğraf ile yine 8. sınıf ders kitaplarında karşılaşmış oldukları haritalar kullanılmıştır. İncelenen ders kitaplarında çok rastlanmayan bir görsel olarak bu kitapta grafik kullanılmıştır. Grafik tehcir edilen Ermenilerin ve Tehcir Bölgesine ulaşan Ermenilerin sayısını göstermekte, öğrencilerin edinilen bilgiler ve sunulan grafik doğrultusunda bir görüş oluşturması istenmektedir. Ayrıca kitapta Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nda savaştığı cephelerin tarih şeridi üzerinde gösterilmesinin istendiği bir kronoloji çalışmasına da yer verilmiştir.

Sonuç

Türkiye’de okutulan sosyal bilgiler ve tarih ders kitaplarının analizinden elde edilen bulgular doğrultusunda 7. sınıftan başlamak üzere 8, 10 ve 11. sınıf düzeylerinde I. Dünya Savaşı konusunun benzer bir çerçeve ve hemen hemen aynı alt başlıklarla tekrar ettiği anlaşılmaktadır. Ele alınan konu farklı kıtalardan, uluslardan insanları içine çekmiş ve insanlığın karşılaştığı ilk küresel boyuttaki savaş olmasına karşın, ders kitaplarındaki bilgiler öğrencinin konuya ilişkin böyle bir kavrayışı edinmesine olanak sağlamamaktadır. Öğrenciler her sınıf düzeyinde savaşı ancak Osmanlı perspektifinden görebilmektedirler. Savaşın genel nedenleri ve kurulan ittifaklarla ilgili açıklamalar, sunulan haritalar öğrenciye Avrupa cephesinde de bir şeyler yaşanmış olduğuna dair ipuçları vermekle birlikte, savaşın Afrika, Amerika, Uzakdoğu ve okyanuslar bölümü tamamıyla karanlıkta kalmaktadır. Diğer yandan öğrencilerin on iki yıllık zorunlu öğretim sürecinde en az dört kez karşılaşmak durumunda kaldıkları bu konu, üst sınıflara çıkıldıkça yeni bilgi ve becerileri geliştirmeyi sağlayacak bir içerikle düzenlenmemiştir. Diğer yandan öğrencilerin on iki yıllık zorunlu öğretim sürecinde en az dört kez karşılaşmak durumunda kaldıkları bu konu, üst sınıflara çıkıldıkça yeni bilgi ve becerileri geliştirmeyi sağlayacak bir içerikle düzenlenmemiştir. İncelenen ders kitaplarını sırasıyla okuduğumu varsayacağımız bir öğrencinin, I. Dünya Savaşı’na ilişkin aynı bilgiler ve hatta görsellerle defalarca karşılaşması, onun konuya ilişkin merakını ve öğrenme isteğini azaltacaktır. Örneğin tarihsel konularda analiz yapabilme becerisi açısından belli bir düşünsel olgunluğa ulaşan 11. sınıf öğrencisinin,

zaten bildiğini düşünerek, böylesine önemli bir konuya kayıtsız kalması söz konusudur. Güncel program düzenlemeleriyle çok fazla tekrarın önüne geçilmiş olduğu görülmekle birlikte, içerikte önemli bir değişiklik yapılmadığı anlaşılmaktadır. Ortaokul ve lise programında çerçeve hemen hemen aynıdır. En azından düzeylerden birinde konunun ulusal, diğerinde ise evrensel yönüne ağırlık verilmesi daha yararlı olabilirdi.

I. Dünya Savaşı konusunun ders kitaplarında ele alınışı, sosyo-ekonomik ve kültürel öğeler ile cephe gerisi ve sivil yaşam açısından incelendiğinde çok daha olumsuz bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Kitapların ana metinleri tamamıyla siyasi tarih perspektifiyle kurgulanmış durumdadır. Konunun evrensel boyutu bir yana, en azından savaşın Türk toplumunda ne tür ekonomik ve toplumsal sorunlar yarattığı, savaş koşullarında bu sorunlarla baş etmek için ne gibi önlemler alındığına ilişkin bilgilendirme bulunmamaktadır. Kitaplardaki genel ifadeler savaşın bir yıkım yarattığını vurgulasa da somut örneklerle desteklenmemiş olması nedeniyle, öğrencilerin bu yıkımı ve özellikle de savaşın yarattığı dönüşümü anlamlandırmaları oldukça zordur. Birkaç kitapta, kanıtlar ve etkinlikler aracılığıyla savaşın toplumsal yönüne dikkat çekilmeye çalışılmış olsa da öğrencilerin ve öğretmenlerin konuya ilişkin görüş oluşturmalarını sağlayacak bilgiler ve somut örnekler bulunmamaktadır. Ders kitaplarının tamamında I. Dünya Savaşı'nın sivil yaşam boyutunu özellikle de kadınları ve çocukları yok sayan bir yaklaşım benimsenmiştir. Genel olarak tarih yazıcılığında sosyo-ekonomik, kültürel ve gündelik yaşam konularıyla birlikte kadınlar, çocuklar, azınlıklar gibi kesimlere yönelimin ancak geçtiğimiz yüzyılda önem kazanmış olmasından da kaynaklı olarak, bu konuların ders kitaplarına yansımaları pek çok ülkede henüz beklenen düzeyde değildir. Ülkemizde de bu durum en azından ders kitaplarında I. Dünya Savaşı'nın ele alınışı çerçevesinde oldukça sorunlu görünmektedir. Oysa son dönemde bu alanlarda tarih eğitimcilerine veri sağlayabilecek çok sayıda araştırmanın yapılmış olduğu bilinmektedir.

Ders kitaplarında I. Dünya Savaşı konusunun ele alınışı, öğrencilerde tarihsel düşünme becerilerini geliştirmeye katkısı açısından değerlendirildiğinde öncelikle ana metinlerin pek çok tarihsel kavram ve becerileri geliştirecek şekilde kurgulanmadığı görülmektedir. Kitapların çoğunda metinlerde önemli noktalar vurgulanmış, gerekli çıkarımlar, ilişkilendirmeler hazır olarak verilmiştir. Genellikle merkezi sınavlarda başarı sağlama kaygısından kaynaklı bu yaklaşım nedeniyle öğrencilerin kendince bir çıkarım yapması değil, hazır sunulanları ezberlemesi beklenilmektedir. Metinlerin kurgusunda önemli bir sorun da gelişmelerin belirli bir perspektiften sunulması, konuya ilişkin farklı görüşlere yer verilmemesidir. Oysa ulusal tarihimizin dönüm noktası olan I. Dünya Savaşı hem yerel hem de evrensel boyutta pek çok tartışmalı konuyu içinde barındırmaktadır. MEB yayınlarının 8. sınıf kitabında belirli konularda resmi görüşe çok aykırı olmasa da en azından farklı tarihi kişilerin düşüncelerine

yer verilmiş olmakla birlikte, en çok da 10. sınıf tarih kitabında nesnellikten uzak ve kendi doğrularını dikte eden bir yaklaşımın benimsendiğini söylemek mümkündür.

Ders kitaplarında görsel kullanmaya özen gösterilmiştir. Ancak kullanılan görseller çoğunlukla fotoğraf, harita, tablo ve resimlerden oluşmakta, çeşitlilik göstermemektedir. Bazı kitapların görsellerinin görüntü kalitesi iyi değildir. Özellikle Çakır’ın kitabı hem görsellerin netliği hem de metinle ilişkilendirme konusunda en sorunlu olan ders kitabıdır. Ders kitaplarında en yaygın kullanılan görsel materyal olan fotoğrafların çoğunlukla tarihi kişilerin portreleri ile cephe görüntülerinden oluşması da öğrencilerin konunun farklı yönlerini görebilmeleri açısından engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla fotoğrafların çoğu öğretmenlerin, öğrencilerde tarihsel düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik uygulamalar yapmalarına olanak sağlayacak şekilde tasarlanmamıştır. Ders kitaplarında harita kullanımına özen gösterilmiştir. Kitapların genelinde ana metindeki bilgileri desteklemeye yönelik savaş öncesi ve sonrasında devletler, savaşılan cephele ile Anadolu’da işgal edilen yerlerin haritaları kullanılmış olsa da bunların çoğunlukla aynı haritalar olduğu anlaşılmaktadır. Ders kitaplarında tarihsel kanıtlar olarak kullanılabilir istatistik, anı, mektup, gazete haberi, günlük gibi belgelere çok az rastlanmıştır.

Sosyal bilgiler ve tarih öğretimi programlarında yenilikçi tarih anlayışı doğrultusunda analiz becerisi, eleştirel düşünme, empati kurma, zaman ve kronolojiyi algılama gibi alana özgü becerilere vurgu yapılmış olmasına karşın, bu yaklaşımın ders kitaplarının çoğunda dikkate alınmadığı görülmüştür. Sosyal bilgiler ders kitaplarında en azından MEB yayınlarında bu becerilerin geliştirilmesine yönelik bir yaklaşım daha ağır basarken, ortaöğretim kitapları bu kaygıdan fazlasıyla uzaktır. Sonuç olarak ders kitaplarının öğretim programlarında da belirtilen alana özgü kavram ve becerilerin geliştirilmesini destekleyecek şekilde hazırlanması, nesnel olması, farklı bakış açıları sunması, öğrenci merkezli bir anlayışı benimsemesi önemlidir. Ayrıca lise öğretmenleri için de kılavuz kitapların hazırlanması yararlı olacaktır. Kılavuz kitaplar, meslekte yeni olan deneyimsiz öğretmenler kadar, geleneksel ve ezberci eğitim anlayışından kopamamış deneyimli öğretmenlere de ders kitaplarının daha etkili kullanımı konusunda yol göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

I. Resmi Belgeler

Milli Eğitim Bakanlığı, *Tebliğler Dergisi*, C: 65, S: 2538, Temmuz 2002, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, S: 23084, 18.08.1997.

Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, S: 28261, 11.4.2012.

TC. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Ortaöğretim 10. Sınıf Tarih Dersi Programı*, Ankara, 2008.

----- *Ortaöğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı*, Ankara, 2010.

----- *Ortaöğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Taslak Öğretim Programı*, Ankara, 2018.

----- *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Taslak Öğretim Programı (Ortaokul 8. Sınıf)*, Ankara, 2018.

II. Kitaplar

ATAŞ, Çiğdem, *İlköğretim 8. Sınıf T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı*, Top Yayınları, Ankara, 2017.

----- *İlköğretim 8. Sınıf T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğrenci Çalışma Kitabı*, Top Yayınları, Ankara, 2017.

----- *İlköğretim 8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretmen Kılavuz Kitabı*, Top Yayınları, Ankara, 2017.

ÇAKIR, Fatma, *İlköğretim 7- Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*, Ada Yayınları, Ankara, 2017.

DİLEK, Dursun, *Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi*, İkinci Baskı, Pegem Yayınları, Ankara, 2002.

DULUM, Sibel, *Osmanlı Devletinde Kadının Satatüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı*, Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.

MEB Komisyon, *İlköğretim 7- Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*, MEB Yayınları, 2017.

----- *İlköğretim 7- Sosyal Bilgiler Öğrenci Çalışma Kitabı*, MEB Yayınları, 2017.

----- *İlköğretim 7- Sosyal Bilgiler Öğretmen Kılavuz Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2017.

----- *İlköğretim 8- T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2017.

----- *İlköğretim 8- T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğrenci Çalışma Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2017.

----- *İlköğretim 8- T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Öğretmen Kılavuz Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2017.

STRADLİNG, Robert, *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli*, (Çev. Ayfer Ünal), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

TÜYSÜZ, Sami, *Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı*, Tuna Matbaacılık, Ankara, 2017.

ÜRKÜT, Mahmut, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Kitabı*, Ata Yayıncılık, Ankara, 2017.

III. Makaleler

AKÇA, Neval, “Tarih Öğretiminde Çok Perspektiflilik”, *Tarih Nasıl Öğretilir? Tarih Öğretmenleri İçin Özel Öğretim Yöntemleri*, (Ed. Mustafa Safran), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2010, ss.95-103.

AKTEKİN, Semih, “Türkiye’de Tarih Eğitimi”, *Çok Kültürlü Bir Avrupa İçin Tarih ve Sosyal Bilgiler Eğitimi*, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara, 2009, ss.27-45.

GÖZCÜ, Alev, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: XVI, S:32, İzmir, 2016, ss. 133-169.

DEMİRCİOĞLU, İ. Hakkı, “Tarih Öğretmenlerinin Tarihsel Düşünme Becerilerine Yönelik Görüşleri”, *Millî Eğitim Dergisi*, S.184, Güz/2009, ss.228 -231.

----- “Tarih Ders Kitabı Yazımında Yeni Yaklaşımlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, S:38 (Yaz), Ankara, 2013, ss. 119-133.

DEMİREL Muammer – TURAN, İbrahim, “Karşılaştırmalı Lise Programları”, *Tarih Öğretim Yöntemleri*, (Ed. Muammer Demirel), Pegem Yayınları, Ankara, 2015, ss. 234 -238.

DEMİRKAYA, Hilmi, “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Ders Kitabı”, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, (Ed. Ramazan Sever-Erol Koçoğlu), Pegem Yayınları, Ankara, 2013, ss. 90-91.

- EINHAUS, Ann-Marie, "Cultural Memory, Teaching and Contemporary Writing About the First World War", *Literature & History*. Sage Publications, Vol. 25(2), UK, 2016, ss. 187- 204.
- KABAPINAR, Yücel, "Yeni Öğrenme Anlayışının Işığında Sosyal Bilgiler Ders Kitapları", *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi Yapılandırmacı Bir Yaklaşım*, (Ed. Cemil Öztürk), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2006, ss.343-351.
- KARABAĞ, Gülin, "Tarih Eğitimi ve Ders Kitabı Kullanımı", *Tarih Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, (ed. İsmail H. Demircioğlu - İbrahim Turan), Pegem Yayınları, Ankara, 2015, ss.39-71.
- KAYA, Ramazan, "Tarih Öğretiminin Amaçları", *Tarih Öğretim Yöntemleri*, (Ed. Muammer Demirel), Pegem Yayınları, Ankara, 2015, ss. 44-45.
- ÖZGİŞİ, Tunca, "Bir Siyasi İmge Olarak Çocuk ve Savaşlar: I. Dünya Savaşı Örneği", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C: 8, S:11, Ankara, 2013, ss. 293-312.
- ÖZKAN, Salih, "Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:19, Konya, 2006, ss.216 -229.
- PENNELL, Catriona, "Learning Lessons from War?, Inclusions and Exclusions in Teaching First World War History in English Secondary Schools", *History & Memory*, Vol. 28(1), Spring/ Summer - 2016, ss. 36 -70.
- SAFRAN, Mustafa, "Orta Öğretim Kurumlarında Tarih Öğretiminin Yapı ve Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma", *Türk Yurdu*, C:22, S:175, Ankara, Mart 2002, ss.73-79.
- YAZICI, Nevin, "Lise Müfredat Programlarında ve Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşı'nın Öğretimi Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım" *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S: 28(2), Ankara, 2013, ss.535-550.
- ZEYREK, Şerafettin, "Liselerde Okutulan Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürkçülük Adlı Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşları" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 40, Kasım 2007, ss. 707-721.

IV. İnternet Kaynakları

- ATAMAZ, Serpil, *I. Dünya Savaşı ve Kadınlar*, <http://www.cihanharbi.com/birinci-dunya-savasi-ve-kadınlar/> (Erişim: 21.4.2018)
- BENTROVATO, Denise, "Teaching World War I: An Exploratory Study of Representations of The Great War in Contemporary African Textbooks", *Yesterday&Today*, n.14 Dec. 2015. <http://dx.doi.org/10.17159/2223-0386/2015/nl4a8> (Erişim: 22.4.2018)

- EBA DOKÜMAN, 2017-2018 Eğitim-Öğretim Yılı Selçuklu Hoca Cihan A.İ.H.L 10. Sınıf Tarih Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Ders Planı, <http://www.eba.gov.tr/dokuman?icerik-id=3900f7607711bd04041599073828fae0569acfb546003> (Erişim: 18.4.2018)
- FOSTER, Stuart J - ROSCH Richard, “Teaching World War I from Multiple Perspectives”, <http://www.socialstudies.org/sites/default/files/publications/se/6107/610711.html> (Erişim: 12.2.2018)
- GREENWALT, Kyle, “How Should World War I Be Taught in American Schools?”, <https://theconversation.com/how-should-world-war-i-be-taught-in-american-schools-74972>, March 31, 2017 9.29pm BST (Erişim: 21.4.2018)
- HAWKS, Jeffrey G., “The War To Teach All Wars”, *World War I*, (ed. Lynne M. O’Hara), History, USA, 2014, pp. 18-20. <https://www.nhd.org/sites/default/files/4-The-War-to-Teach-All-Wars-Jeff-Hawks.pdf> (Erişim: 28.4.2018)
- HISTORY TEACHING INSTITUTE THE OHIO STATE UNIVERSITY, “The Great War in Global Context: Resources for Teachers”, <http://hti.osu.edu/world-war-one/main> (Erişim: 21.4.2018)
- LISHER, Jonathan- RODER, Iannis- SCHÄFFER, Fritz- DZIERZGOWSKA, Anna- SANDRUCCI, Roberto, “Teaching the First World War: What Europe’s Pupils Learn About the Conflict”, *The Guardian*, Thu 16 Jan 2014 07.30 GMT <https://www.theguardian.com/world/2014/jan/16/teaching-first-world-war> (Erişim: 18.4.2018)
- NATIONAL HISTORY DAY (NHD), “Teaching World War I”, <https://nhd.org/teaching-world-war-i> (Erişim: 12.2.2018)
- ORTAYLI, İlber, “100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti”, *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, ss. 15-21. <https://www.msu.edu.tr/saren2/files/Birinci-Dunya-Savasi/IDS-Bildiri-Kitabi.pdf> (Erişim: 21.4.2018)
- STAATSIINSTITUT FÜR SCHULQUALITÄT UND BILDUNGSFORSCHUNG MÜNCHEN, *Lehrplan des achtjährigen Gymnasiums*, <http://www.isb-gym8-lehrplan.de/contentserv/3.1.neu/g8.de/index.php?StoryID=26260> (Erişim:12.2.2018)
- TARİH YOLU, <http://www.tarihyolu.com/tarih-dersi-yillik-planlari/11-sinif-t-c-inkilap-tarihi-yillik-plani-2-saat/> (Erişim: 21.4.2018)
- THE UNITED STATES WORLD WAR ONE CENTENNIAL COMMISSION-HISTORY, “World War I”, 2014 National History Day, Coolege Park, Maryland, 2014. <https://nhd.org/teaching-world-war-i> (Erişim:12.2.2018)

- TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI, “Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Ülkelerden Mesaj Var II” Gençler Cihan Harbi’ni Farklı perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor” <http://tarhvakfi.org.tr/Proje/tarihegitimivealternatifegitimmateryalleri/20> (Erişim: 22.4.2018)
- TÜRKMEN, Zekeriya, “SAREN Müdürü’nün Açış Konuşması”, *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014 Harp Akademileri Basımevi, İstanbul*, ss. 1 -5. https://www.msu.edu.tr/saren2/files/Birinci_Dunya_Savasi/IDS_Bildiri_Kitabi.pdf (Erişim: 21.4.2018)
- UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM, <https://www.ushmm.org/wlc/tr/article.php?ModuleId=10007427> (Erişim: 12.3.2018)